

HATO KAM DEI KANE KA SPAN BA NGI LA BUNRIEH ?

Da u

Joseph Syiemlieh, Ph.D.

2002

Acc. No. 1/4064RB

Class No. _____ Book No. _____

Author Syiemlieh Joseph.

[Date] Title Hoto kam dei kana ka
Spah ba ngi la Buhaiel?

Borrower's _____

Acc. No. 1/4064RB

DISTRICT LIBRARY

GOVERNMENT OF MEGHALAYA

RI - BHOI

1. Books may be retained for a period not exceeding 15 days by members.
2. Books may be renewed on request at the discretion of the Librarian.
3. Dog-earing the pages of a book, marking or writing therein with ink or pencil, tearing or taking out its pages or otherwise damaging it, will constitute an injury to a book.
4. *Any such injury to a book is a serious offence; Unless a borrower points out the injury at the time of borrowing the book, he/she shall be required to replace the book or pay its price.*

Help to keep this book fresh & clean

HATO KAM DEI KANE KA SPAH BA NGI LA BUHRIEH ?

Da u

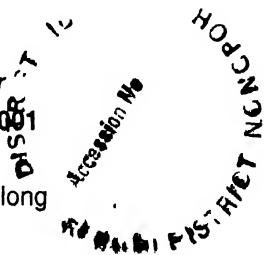

Joseph Syiemlieh, Ph.D.

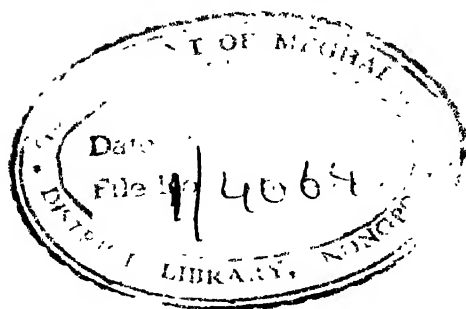
2002

Published by the Author
MALKI - SHILLONG - 793001
Available at
Leading Book Stalls - Shillong

© Copyright by the Author

2002 : First Edition - 5,000 Copies

2C : 1650

Don Bosco Press
Don Bosco Technical School
Shillong 793 003

KA JINGKDEW - SLA

SHI KYNTIEN	5
1. Ki Jingeh Ki Mawjam sha ka Jingjop	6
2. Īa Kaba Phi Mon Phi Lah	9
3. Īa Kaba Phi Thmu Phin Īoh.....	12
4. Ki Jingkylla ki long ki Bynta bym Lah lait ha ka Jingimbriew, Ka Shong eh kumno ngi Pdiang Īa ki	15
5. Pynshlur Īa Kiwei Da ki Ktien bad ki Kam jong phi	20
6. Ka Mynsiem ĩatreilang ka lad ban kiew Shaphrang	23
7. Burom Īa Kiwei kumba Ngi Kwah ba Kiwei kin Burom Īa Ngi	26
8. Ka Jingieid Ka Jop Īa kici kiei Baroh	30
9. Kam Dei ka Nusip Jong ngi Ban Duk.....	33
10. Baroh Uba Lah Lada Ai Lad	38
11. Ki Jingthmu kim biang Khlem Pyntreikam.....	41
12. Ka longshynrang longkynthei ka dei ka jingai bakhraw tam jong u Kynrad	44
13. U briew u don ka met, ki tipthuh bad ka jabieng bor-pyrkhat	47

14.	Ki Kot Ba Ai Mynsiem	50
15.	Ka Jingleh-hok ka wanrah la ka Bainong	53
16.	Kaei Kaei Kaba Biang Ban İoh Ka Biang Ban İaleh Shitom Ban İoh	56
17.	Sdang ia ki jingtrei da ka jingkmen bad Jingsuk Mynsiem ryngkat ka jingtrei smat	61
18.	Ym Dei Ban Pynlehnohei ia ka Bor-Pyrkhat Jong ngi da ki Jingmut ne Jingsngew Kiba Bakla	65
19.	Ka Jingkoit Met bad Mynsiem ka İarap ban Im Kham Slem	69
20.	Ki Kam Basniew, ki Jingpynİapbriew ka Thok Shukor, ka Tuh Lute, ka Bamsap terter ki Pynpaw ba ki Briew kim Sngew Kitkhia Shuh bad ba ka Jingsngewpop ne Jingtipler ka la tlot ne la duh ha ki	74
21.	Ki Jingkhanglad Ban Kiew Shaphrang	81

SHI KYNTIEN

Namar ka jingthrang hir hir ba ka jaithynriew Khasi
- Pnar kan kiew shaphrang ha ka jingtip ia U Blei, jingieid
iwei ia iwei pat, ha ka jingkoit jingkhiah, ka jingsuk
jingkmen, ka jingnang jingstad bad ka jingdap jingbiang,
nga kmen ban ioh ban tyrwa ia kane ka jingpyrshang barit
jong nga.

IIATO KAM DEI KANE KA SPAH BA NGI LA BUHRIEH
ka thew ia bun bah ki sap ki phong babha kiba ngi kum
ki riwlum ngi don pynban ngi la shu pynsepei, da ka
mynsiem kuhiw, jingartatien, jingjaituh, jingbym kwah ban
leh cici bad ki kyntien pynkutlad, ban ym nud ban wad
bad ban thom ia ki jingeh kiba don ha ka lynti ki
jingpyrshang bad jingthmu babha jong ngi.

Ka thong jong kane ka kot ka long ban kyrsiew thiah
biang sa shisien pat ban peit bniah, ban pynnep ia la ki
bor tipthuh bad bor jabieng jong ngi khnang ba ngin shem
ia bun bah ki mawlynnai mawkordor ba la buhrieh ha
ngi. Ngilah ban sei ia kine da ka jingiarap iwei ia iwei
pat, da ka jingpynshlur iwei ia iwei pat ha ki kam babha,
da kaba ai jingiaroh ia kaba dei ban iaroh, da kaba ai
mynsiem ai jingshlur bad da kaba iai-buh kum ka thong
jong ngi ba man la ka sngi jong ka jingim jong ngi ba ngi
dei ban leh ne kren eiei kaba bha, kaba tei, kaba pynshlur
bad kaba plie lad ia baroh.

Nga sngewnguh ia baroh kiba la pule ia ka 'Manuscript'
bad kiba la iarap lem kumno ban nang pynwandur kham
bha shuh shuh ia kane ka jingthoh. Don ruh kiba la shah
ia nga ban pyndonkam ia ka **typewriter** bad ban ioh ia ki
jingkyrshan khnang ba kane ka jingthmu babha kan jop.

Ai ba u Kynrad, u **Infinite Intelligence**, un long ka
bor bah ia baroh kiba donkti ha kane ka jingthmu babha
- ia baroh kiba la iarap bad ai mynsiem bad kumjuh ia
baroh ki nongpule.

Khublei,

U Nongthoh

Kharmalki, Malki

The.....

1 Ki Jingeh ki Mawjam Sha ka Jingjop

Haba ki jaitbynriew bapher bapher ha sla pyrthei ki don ha ka juk ka jingphetwir, ki long kibym shongneh hajuh. Ki im ha ka jingbehmrads ne ha ki thma ne jinglute. Ha kane ka rukom ki poi-wir sha ki jaka bapher bapher. Ha kane ka rukom ki kylla long nongbuhai shnong. Kumta kane ka jingthrang u briew ban poi kylleng kylleng ka pynlong ia u ban mad ia bun ki jingeh bad ki jingkhlanglad. Don ruh kiba jop bad kiba ioh jingmyntoi shibun na kine ki jingiakynduh bashyrkhei pyrshah ia ki mrads, ka mariang ba sohsat hapdeng u slap bad jingshlei um, ka jingrkhiang bad jingtyrkhong, ki nongshun kiba long kiwei pat ki jaitbynriew bashlur bad bakhlaia ne batlot baduna. Hateng hateng ki shahrem. Don ki por ba ki jop. Ka jingim ka long ka jingialeh ka bakhraw da shisha.

U Khasi hyndai ruh u la long u nongphetwir. Ka jingleit lynti jong u ka la long kaba jingai bad kaba la shim por da ki spah ki hajar snem haduh ban da poi sha kane ka rilum Khasi-Pnar ba ngi sah mynta. Hateng hateng u la im ha ka jingbehmrads. Don ki por ba u la leit lute bad hiar-thma. Ha ka jaitbynriew jong ngi ki don ki jait-Dkhar bapher bapher ha ka jingai-jait kum ki Khar-bhih Khar-umnuid, Khar-byngar, Kharmudai, Khar-bithai, Khar-jala, Khar-sati, ter ter. Ki dei ki longkmie Dkhar ba ki la ioh rong ha ki jinglute ne jinghiar-thma bad ki la pynlong men-kmie ia ki. Ki sa 'tang jait pat ia ki.

Don kawei ka khana ba ki la mih na ri Iuphrates ha ki 4,000 - 5,000 snem mynshuwa. Ki la shong shnong shuwa sha Indus Valley. Nangta, ki la don kiba sah ha Rajasthan, ha Madhya Pradesh, ha Uttar Pradesh. Ki la poi sha Bengal. Hangne ki la hap jngi ia ka um-saw Brahmaputra-Ganga. Dei hangta ba ki la duh noh ia la ka kot ba ki shu kbum ha shyntur katba u Bengali pat u tch ha khlieh. Nangta ki iaids lyngba ka Chitagong sha Burma, Cambodia. Ki la pyrshang ban iaids shakhsat pynban ki la hap wanphai kylla ba la ker-kut da ka duriaw bah sha

ki thaiñ Japan. Ha ka jingkiew shaneng bad phai kylla ki poi sha Nagaland bad wanphai sha rilum Khasi-Pnar. La khot kyrting ia ki Khasi kiba don ha ki jaka bapher bapher kum ki Sahteng (Synteng), ki Bhoi, ki Khynriam (Ri-Phlang) bad ki War (Khap Border).

Khasi ha ka ktien Iuphrates ka mut ka 'kong' namar ka ai jait sha ka katba ha ka ktien Sanskrit Hindi ka mut ba la shah shoh-dab ne kiba lyngki.

La dei u Khasi ne kiwei pat ki jaitbynriew ka pyni ba ka don ka jingthrang ha ka dohnud briew ban khih ban krih, ban thom shaphrang, ban wad jingtip bad ban ym shu hun ban sah hajuh.

Namarba ki poi kylleng ki jaka ki la mad ia bun ki jingeh hynrei ki la nang jop bad kham shemphang. Don kiba la ngiah noh ha kane ka jingialeh. Don ruh kiba nang tur shaphrang.

Kane ka mynsiem khih-ksar ka long tynrai ha man la u briew ka briew. Da kane ka mynsiem ialeh bad iai-pyrshang jong u, u sdang ban shem ia ka buit bad ka lad bapher bapher. Na kawei ka por sha kawei pat, u la nang lum ia ki jingshem bad ki jingsngewthuh bad jingstad bapher bapher. Kumta u la nang kiew na kawei ka juk sha kawei pat.

Ka hima Rome katba ka iaineh ha ki jingialeh hapoh ki Patsha bapher bapher, ka la iai-phyrnai bad iai jop ia ka pyrthei kito ki por. Haba ka la sdang im suk bad duh noh ia kane ka mynsiem ialeh ka la nang hiar arsut bad ka la shah jop ha kiwei pat ki jaitbynriew kum ki Visigoths, ki Barbarians bad kiwei kiwei de.

Ki longshuwa jong ngi u Khasi-Pnar ki long kiba krih shane shatai. Kumta u la lah ban tei bun bah ki mawbyinna hangne hangtai ban sah jingkyinmaw. Ngì ki longdien ngim nang mutdur kumno ki lah ban pynpoi kat kito ki maw baheh bakhia ban tei ia ki ha ki jaka bapher bapher. Kumno ki la phiah bad shniah ia ki. Don na ngi kibym shym la pyrkhath ruh ia kine ki jingeh. Ngì tharai la kumba kine ki maw ki la shu long hi.

Haba bishar bniah, ki jingeh ki long kiba ngim lah kiar. Ngi dei ban pdiang ia ki bad ngim dei ban shah jop ha ki. Hangta haba ka mynsiem ialeh ka don sa shisien pat ngi kum ka jaitbynriew ngi lah ban kiew shaphrang shaduh kiar ki lum jingjop ha kaba ngim lah ban mutdur. Bad ka pyrthei jong ngi kan sa phyrnai bad pawnam hakhmat kiwei pat ki jaitbynriew.

Haba don ka mynsiem trei shitom, ka don ka mynsiem trei hok. Haba don ka jingleh suk, ka wan ka jingpynshoi ban shu leh tang dep rukom. Ngi wad ia ki lad basuk, kum ka bam-ei, bam-sap, bam-klep, leh tang dep leh malu mala. Kumta ka jingim briew ka nang hiar na kawei ka pateng sha kawei pat, na ki kmie ki kpa sha la ki khun ki ksiew. Bad ka jingjot ka long kaba khraw ha kaba ngin shem jingeh ban khie-khlieh sa shisien pat.

Ha ka pyrthei stad bamynta, tang ki briew kiba trei shitom bad kiba ialeh ki ioh ia ka jingjop. Ki don ruh ka mynsiem iarap ia kiwei pat. Kumta ki paw pyrthei. U Andrew Carnegie jong ka America, U Mahatma Gandhi, u kpa ka ri India, ka Modar Teresa, ki long katto katne ki nuksa.

Ha ka jingim jong u briew ka briew hi ruh ka la don ka jingialeh. Na ki millian ki symbai tang ita iba jop duh i kylla song-briew bad pun ha kpoh ka kmie. Mar shu mih shabar na kpoh i mei ngi iam namarba ngi la sdang ia ka jingialeh. Haba ngi sdang ban ieng, ngi kyllon katno sien shuh. I pa i mei terter ki pynshlur ia ngi ban jam.

Haba don ka jingialeh, ka long kaba donkam ba ngin kiew shaphrang. Ka shonghok ruh ba ngin iapynshlur iwei ia iwei pat ban iai pynim ia kane ka mynsiem ialeh. Ngin beh-krad ia ka mynsiem shahrem bad ngin iai thrang ban tur shuh shuh. Bad ka lawei jong ngi kan sa long kaba phyrnai.

2 **Īa Kaba Phi Mon Phi Lah**

Haba u briew u mon bad u raikut ban leh ĩa kata kaba u thmu ban jop watla u hap ĩai-ĭaleh ha kaba teng teng ha shiteng lynti un ĩakynduh ĩa bun bah ki jingeh. Ka jingĭai-shah bad ka jingĭai pyrshang jong u ka wanrah u soh ka jingjop. U Albert Einstein, u Thomas Edison, U Alexander Graham Bell ki dei ki katto katne na ki riewstad ka pyrthei kiba la jop namar ba ki ĩai tur sha ka thong ba ki la raikut.

Haba u briew u mon, u sngewtynn timer ban leh ĩa ka. ĩa kano kano ka kam kaba um mon, u briew u shu trei pyndep rukom.

Ba ka kam kan long kaba seisoh, kaba wanrah jingkyrkhu ĩalade bad ĩa kiwei, u briew u dei ban pynmon ĩalade ban sngewtynn timer ban trei ĩa kata ka jait jingtrei watla u la pdiang ĩa ka da ka jingbym banse khnang ban ĩoh ĩa ka bai ja-kpoh ĩalade bad ĩa ki khun.

U nongthoh u la shem ha lade kumta. Shisien ha ka por ba u dang pule Klas IX, u nongpynĭaid jong u u la pynrem ĩa u ba um lah ban long uba nyngkong ha klas. Kata ka long ka jingĭakop. U la jubab ĩa uta u nonghikai da kaba ong: "Phin sa ĩohi nangne shakhmat ngan sa long uba nyngkong." Namar u la pdiang ĩa ka jingĭa-ai reng, u la raikut bad u la long uba nyngkong barabor katba u nang kiew na kawei ka klas sha kawei pat.

Kumta man la u briew uba mon da shisha ban leh eiei ha ka jingim jong u u lah ban jop la shibun ne khyndiat katkum ka sap ka phong jong u. Kham bunsien hi un sa tyngshaiĭ shibun.

Don bun bah kiba pynlong ĩalade kum ki phlang kiba shah ĩa ka lyer ban pynphai ĩa ki kat shaba mon. Ne ki long kum ka sla-dieng baper ha um. Ka shah kyndat ha ka lad-lad jong ka um. Pynban uba don ka mon baskhem u ĩaleh pyrshah ĩa ka khriang khriang ne ka lad lad watla da kaba leh kumta un mad bun ki jingeh ha lynti.

U Christopher Columbus ha ki snem 1490-95 u la raikut ban pynshisha ba ka pyrthei ka long kaba pyllun da kaba un leit da ka jhad na Portugal sha India. U la donkam ia ka jingiarap lem jong kiwei pat ban pynbiang ia ki jinglut jingsep. Kiba bun ki la shu rkhi-beiñ ia u. Ki la tharai ba u la bieij. Pynban namar ka mon bajwat jong u u la ioh ia kaba u thmu bad u la shem ia ka pyrthei kaba thymmai kaba long ka dewbah America watla um shym la poi sha India.

U Galileo ruh da ki bor dorbin (Telescope) u la pynmih ia ka jingmut bathymmai ba ka pyrthei ka long kaba pyllun ym kaba lyngknap. Namar kane ka jingai jingmut jong u u la dei ban shahpynshitom kum u nongpynkulmar jingmut.

Haba don ka mon, ka lad ka plie bad lah ban nud ban ialeh ia ka pyrkhat pyrdaiñ uba bun ba lang kumba la leh kitei ki riewkhraw arngut.

U Tirot Sing bad u Kiang Nongbah ki dei ki arngut ki khla-ka-wait jong ka rilum Khasi-Pnar kiba la nud ban ialeh pyrshah ia ka bor bakhlaiñ jong ki Phareng bad ia ka jingshukor ki briew la jong.

Ka jaitbynriew u Khasi-Pnar kan iai ieng rasong haba don kum kita ki snar. Don bun ki khlur baphyrnai hapoh kane ka jaitbynriew barit paid. Bad haba kita kim shahrem ha ka lad-lad bad ki raikut ban tur shaphrang kin sa long da shisha kiba jop. Kin sa tyngshaiñ bad pyntyngshaiñ ia ka jaitbynriew hi ruh baroh kawei. U Capt. Clifford Nongrum u la long ka nuksa baphyrnai da shisha.

Kumta haba uno uno u briew u mon u lah. Bad lada uno uno um mon u la pynrem lypa ia lade ban shahrem. Uba jop da ka mon bajwat bad ka jingtrei shitom u sngewtynnat, u sngewhun, u ioh jingiaroh, u ai mynsiem ia kiwei pat da ki kam ne da ka jingim bashlur jong u. Ki nongshun ruh ki hap pyrkhat bunsien shuwa ba kin leh eiei pyrshah ia kum kata ka jaitbynriew ba don kum kita ki riew-rad-bah kiba tbit bad bashlur ban ieng ha ka lynti ka hok bad ka jingshisha.

İa u kynja ba pyndem-tdong ym don ba tieng eiei. U nongshun un thom naphang lin ban leh bein leh khoh ia ki rit ki ria ne ki kynthei khynnah.

Ka nuksa jong u briew ba shah jem, bym don ka mon bajwat ka mih lyngba ki rukom kren ba u khlei: "Nga sngewsalia ban ialeh. Shish ka mat ia dep shato. Ngan nai. Uba iap u mat ia iap shato tangba nga la kiar ia la ka snieh-doh." Pynban haba pyrkhat bha uba pynsep-ei ia la ka mon bajwat u pyniap ialade bad ia kiwei ruh.

La ha ka liang ki jingpule, ka put ka tem, ka ialehkai sports ne ki kam ki jam, ki riwulum Khasi-Pnar ki don shibun ka sap. Ynnai iakren ia ki nongai dawai kynbat bad nong khem met. Katno kine ki sap ki phong ki shu long lehnohei haba ka mon bajwat kam don. Pynban katno ka jaitbynriew kan riwspah bad paw pyrthei shibun haba don ka mon. Ka don ruh ka jingong: "Haba don ka mon, ka don ruh ka lad" Bad haba ka lad ka plie ym dei kein ban shu pynsepei ia ka.

3 ĩa Kaba Phi Thmu Phin ĩoh

Da shisha kaei kaba ngi thmu ngi lah ban ĩoh haba ngim shah ĩa ka jingpynshoi ban kynran dien namar ki jingeh kiba ngi ĩakynduh.

Ki don bun bah ki kot ha ka ktien Phareng ba la thoh da ki nongthoh bapaw nam ha ka pyrthei kiba ai mynsiem ĩa ngi ban tur shaphrang ban jop ĩa kaba ngi thmu. Ka jingthoh Bd. ne ka Baibyl ka dei kaba kongsan na kita ki jait kot.

Kaei kaba ngi thmu ka dei ban long kaba bha bad ka ban ĩarap ĩa lade bad ĩa kiwei. Kam dei ban long kaba sniew ne kaba lah ban pynjot ĩa kiwei.

Nalor kata, ngi dei ban da shai bha halor kata kaba ngi thmu. Kam dei ban long byrngut byrngut.

Khatduh eh ngi ai ka raikut ban leh eiei. Namar kano kano ka jingthmu babha ka long lehnohei khlem da pyntreikam ĩa ka. Kum kata ka jingthmu kan long kaba seisoh tang ynda ngi lah ban ĩohi ha ki kam. Ka Modar Teresa jong ka Kolkata ka thmu ka jingthmu babha. Ka jingthmu babha jong ka ka la seisoh namarba ka la pyntreikam ĩa ka. Ka la seng ĩa ka kynhun ki riewniam ban ĩarap ĩa ki tymmen bad ki khunswet ne kiba pang bashitom ĩa kiba ka imlang ka sahlang ka iehsa.

U Tensing bad u Hilary ki la jop ha ka jingthmu jong ki haba ki la kiew ĩa u lum Everest. Ha u July 1969, u Amstrong bad kiba synran ĩa u ha u satellite ki la ĩoh ĩuh-kjat ĩa u bnai namarba ka NASA jong ka ri America ka la thmu bad la pynkhreh ĩa ki briew ban leit hiar sha u bnai. Ki la jop kumba ki la thmu. Khlem pep ki don bun bah ki jingeh shuwa ba kin poi sha kane ka thong.

Ka jingjaituh, ka jingkwah im suk, ka mon batlot, ka jingbym kwah ban nang wad jingtip, ki jingmlen basniew kum ka jingkyrni ha ka dih-buaid bad ki jingpang jingshitom ki pynmih ĩa ka jingngiah ne ka mynsiem kynran-dien ha u briew.

La don uwei u brier ha ri America uba kyrteŋg u Milo C. Jones. Kum u longkpa u la kwah ban treŋ shitom bad ban pyndap pynbiang ia la ka iing. Pynban u la ioh accident bad um lah shuh ban treŋ ban ktah da ka bor-met. Hynrei um shym la duh jingkyrmen. Ka jabieng jong u ka dang treikam. U la khot ia la ki khun bad u la pynpaw ha ki ia ka buit thaw lad jong u. Ban thung riewhadem ha kper, ban ri sniang bad ban pynmih ka "Sausage" na kita ki sniang ba dang lung ka doh, u da buh ruh da ka kyrteŋg Kompani la jong, kaba ngi khot ka Label. Kata ka buit jong u ka la treikam bad ki la kylla long kiba riwspah. Namarba u thmu ban riwspah ban dap ban biang bad um shym la duh jingkyrmen, kuinta u la kylla riwspah.

Ka ri Khasi-Pnar ka dei ka jaka kaba biang. Ka khyndew ka seisoh. Ka um ka pahuh. Ka jingshit jingkhriat ka long pdeng. Ki jaka kim da riat ne madan palat. Haba ngi don ka jingthmu, ngi lah da shisha ban ioh ia u soh babha. Bun bah kiwei pat kibym dei ki riwlum ki wan na shajngai bah kum na Marwar (Rajasthan) bad Sindh bad ki long ki heh-saipan hangne. Balei? Namarba ki don ka jingthmu bad ki jop. Ngk kum ki trai jaka ngi ruh ngi lah ban kiew shaphrang ha ka spah ka hajar, ka jingstad jingtip bad kiwei kiwei de ki rukom treikam haba ngi don da shisha ka jingthmu babha bad ngi sdang ban pyntrei kam ia kata.

Haba u brier um don ka thong, un ym poi shano shano ruh. Ka thong kaba shai, ka long kum ka jingshai wat haba u don ha ka jingdum, ki jingkutlad ne ki jingeh jong ka jingim.

Kaba dap jingiaroh hakhmat u Blei bad u brier dei uta u brier uba don ka thong babha. U pyndep ia ka bad u iarap lem ruh ia ki para-brier ban bud tynngeng ia u ban pynlong ia ka pyrthei kaba dap kaba biang, kaba suk kaba kmen bad kaba iaieid iabha iwei ia iwei pat.

Khlem artatien don bun ki riwlum kiba don ka thong. Ki la jop bad ki la long ka lad ban iarap ia kiwei pat.

Tang hapoh ki khyndiat snem ngi iohi don shibun bah ka jingapher. Ki riwulum ki la sdang riwuspah shibun. Ki la don la ki iing babha. Ki la don la ki kali. Ki la lah ban poi sha kylleng ka pyrthei. Ym lah ban len ba kane ka mynsiem wad ia ka thong ne ka jingthmu ka la don ha kiba bun.

Nangne shakhmat khlem pep kin sa nang mih ki khlur baphyrnai jong ka jaitbynriew kiba don ia ki thong bad ki jingthmu babha kumno kin dap kin biang bad kin pynbit pynbiang lem ia kiba bun kiba don sawdong jong ki. Kumta ka imlang sahleng kan shngaiñ, ka mynsiem iatreilang kan kiew irat bad ka jinghun ka mynsiem kan nang suhthied suki pa suki ha kylleng ka ri Khasi - Pnar.

4 Ki jingkylla ki long ki Bynta Bym Lah Lait ha ka Jingimbriew. Ka Shong eh Kumno ngi Pdiang ia Ki?

Katba nang ia'id ki sngi ki por, ki jingkylla ki nang mih. Hoo'id mynhyndai hynthai kita ki jingkylla ki don pynban ki kham suki ban kylla na kawei ka juk sha kawei pat. Ki da shim por shibun na ka Prehistoric sha ka Historic Age kaba long da ki phew phew hajar snem. Na ka Juk-Maw sha ka Juk Ri Jynri sha ka juk ka rep ka riang haba ki la sdang ban shong shnong ban shong neh la poi sa ka Juk Nar bad ka jingstad bamyntha.

Ka dei tang ha ka por bamyntha ba ki jingkylla ki wan stet. Ka pyrthei Computer ka la pynsuk bad pynjan shibun ia ki briew ba ngin iatip klo'i ia ki khubor, ia ki jingjia, ia ki jingkylla, ia kiei kiei kiba bha bad kumjuh ruh ia kiei kiei kiba sniew. Ki briew babha ki lah ban leh shibun ki kam babha da ki kor ki bor jingstad pathai khubor. Kumjuh ruh ki briew barunar ki lah ban leh shibun ki kam jingpynjot.

Ki jingkylla ki don ha u briew shimet bad sawdong jong u naduh ki dieng ki siej bad baroh ki jynthaw ba-im. Kita ki met-khyndew bym don jingim ruh ki kylla ha ka shit ka khriat bad ha ki chemicals bapher bapher. Hynrei ki jingkylla kiba kham pher da shisha bad kiba pynlong ia kiei kiei baroh sawdong u briew kiba bha ne basniew kiban ai jingjop ia u ne jingshahrem ki mih na ka jabieng u briew ia kaba ngi iohi bad ngi iakynduh na kawei ka por sha kawei pat.

Ban poi sha ka jingjanai donkam ki jingkylla. Ban poi sha ki jingjot ruh donkam hi ia ki jingkylla. Ka shong ha ka mon balaitluid jong u briew kumno u pyndonkam ia ka jabieng ne bor-pyrkhat jong u ban wanrah ia ka jingbha ne ia ka jingsniew.

Namarba ngim lah kiar na ki jingkylla, ngi shah ba

kin pynbha ia ngi ne ba kin tehmraw ia ngi. Kine ki jingkylla ki iaideit lada ngi mon ne ngim mon.

Ha ka histori jong ka jingimbriew don ki jaitbynriew kiba nang iaideit shaphrang lyngba ki jingkylla. Ki ioh jingstad nangta bad ki nang pynbha. Kumta namarba ka jingtehmraw kawei ka jaitbynriew hapoh kawei pat, kaba long ka jingleh kabym dei ba la pynshai da ka bor jingsngewthuh. Uwei ar uba nud u la iaieh pyrshah bad suki pa suki ka mih ka jingjop-ban ym shah kawei ka jaitbynriew kan teh mraw ia kawei pat. La sdang wan ka jingshemphang ba man la u briew u long uba kordor bad ym bit ban tehmraw iano iano ruh.

Ha ki rukom treikam ki don kita ki Bondage System hapoh ri India ha kaba kiba long nongtrei hapoh kito kiba don ba-em ne ki jamindar ki hap long kum ki mraw. Ki hap trei ha ka dor ba ai sngewbha u irai. Pynban ia kum kane ka jingleh la pyrshah mynta da ka aini jong ka ri India.

Katba nang shemphang ba man la u briew ka briew ki long kiba kordor bad ba ki don ka hok ban im laitluid im don burom, la mih kita ki jingiakhieh ban ym shah ba u rangbah un pyniaideit nadong shadong bad ba ki kynthei kin shu pyndem ha u. Kumta ka mih ka Women's Liberation Movement. Don katto katne ki jaka ka pyrthei ha kaba la pynkylla ia ki riti dustur imlang sahlang kum ki Nayar ka South India bad ki Naga ha North East India na kaba ai jait sha ka kmie sha kaba ai-jait sha u kpa.

Kaei ka jingmut jong kine ki jingkylla? Ki wan namar ka bor-pyrkhat jong ngi ki briew ka treikam bad kumta ka wad ia kaei kaei kaba kham tei bad kham iarap ia ngi ha ka jingim-briew jong ngi. Kane ka mut ruh ba kam pat don kaei kaei kaba la neh ne la biang nadong shadong, kaban shu iaieh bad kaban ym kylla shuh lano lano ruh ha ka jingim briew jong ngi ki briew ha kaba iaideit bad ka rukom-im briew jong ngi ne ka rukom-imlang sahlang. Don ki por ba ki briew ki long Egalitarian (ki im kynhun), ki long Social-Minded (Ki pyrkhath iwei ia iwei pat) bad individualistic (Ki pyrkhath shimet).

Haba bishar ia ka jaitbynriew Khasi-Pnar ngi la kylla shibun. Ngim ju slieng shuh ne phong jaiin boh na ka

liang ki shynrang pynban ki la riam itynnat katkum ka jingiaid jong ki por. Kumjuh ruh ki kynthei ki la iehnoh shibun kiei kiei watla ki pynneh pynsah ia kiei kiba ibit dor bad ka juk bamynta. Ha ka bam ka dih ruh la kylla shibun. Ka pyrkhat pyrdaiñ ruh ka la iapher shibun. Ha ki dustur ruh la iapher shibun. Bun na ki kynthei Khasi-Pnar ki la ioh tnga da ki bym dei ki riwlum Khasi-Pnar bad ki la ai-jait ruh sha kita ki longkpa. Don ki shynrang Khasi-Pnar ruh kiba la leh kumta. Ki jingkylla ki la nang iaiaid da shisha bad kumta bun ki briew ki ialeh ban **Adjust** katkum kita ki jingkylla. Ba ngin sah hajuh ka long kabym lah long. Da kaba pynbit pynbiang katkum ka jingdawa jong ka por mih ka jingsngewthuh jingshemphang bad ka long kaba donkam. Lehse kan poi ka por ha kaba u kpa ka kmie Khasi-Pnar kin ym ai jait shuh sha ka kmie ne sha u kpa. Yn shu tip ia ki khun kum ki khun uta kata ne yn sa poi ka por haba yn iapyrkhat da kumwei pat. Ka jingkylli ka long: Hato ka jaitbynriew kan ym jah noh lada ka long kumta? Kan jah lei tang ba shu kylla ia ka rukom ai jait ne da kaba leh da kano kano ka rukom pynithuh.

Mynshuwa u kni u long u nongpyniaid kam ha iing ka hymmen para ne ki pyrsa kynthei jong u. Mynta ha man ki longiing la shimti hi u kpa. Don ki longiing ha kaba ki longkmie ki korbar hi bad kim ai lad ia la ki menkpa.

Ki longshuwa manshuwa jong ngi ki la pynkup ha ki kynthei ba kin long ki nongpynroi ia ka jait ka khong. Mynta kata kam da long shuh. Ka don tang ka lehmyneleh. Kiba ioh tnga da kibym dei ki Khasi-Pnar ki shah ia la ki khun ban shim jait kpa. Tang ban ioh jingmyntoi ne scholarship aiu-re ki ai jait-kmie. Kum kita kim lah ban long ki nongpynroi-jait. Don ki kynthei riwlum kibym ngeit shuh ia kine ki rukom barim tang namarba ka iarap ia ki ha ka jingthmu myntoi shimet ki leh shongshit bad ki da pyndonkam ia ki longshuwa manshuwa ba dei ban bat la ki dustur.

Ka pyrthei bamynta ka hikai ba ngi ki briew ngi long kiba kordor la shynrang ne kynthei. Kumta kam iahap shuh ban ong ba tang ki shynrang ne ki kynthei ki long kiba kongsan bad ban niewpoh shiliang shiliang. Ngii dei ban kheiñkor ia baroh la shynrang ne kynthei.

Ha ka put ka tem ki riewlum ki don ka sap kaba khraw. Ki la nang bha ban pyrthuh-bud ia ki jingtem bad jingrwai Phareng ne Hindi. Ha kane ka liang ka put ka tem ki la don bun bah da shisha ki jingkylla.

La ngi mon ne ngim mon ngi la don lypa hapoh ka jylli ki jingkylla. Ka shongnia ban pyndonkam hok ia kine ki jingkylla ban iarap bad ban shakri ia ngi. Hangne ngi pypnaw ba ngi long ki kynrad. Ngi lah ban long kat kaba ngi mon ym kat kaba kiei kiei kiba ker sawdong ia ngi ki thmu ia ngi ban pynlong pynman.

Khatduh eh, ki jingkylla ki long ki tynrai ka saiñdur jong u Kynrad u Nongbuh u Nongthaw jong kiei kiei baroh. Ki wan na U namarba u kwah ia ngi ba ngin man bha man miat. Ka kitab Jenesis jong ka Baibyl ka iathuh ia ngi kumne: "U Blei u la thaw ia kiei kiei baroh. Bad ki la long kiba bha suda." Haba kumta ngi kum u khunbynriew ngim lah ban ialeh pyrshah ia kane ka saiñdur jong u.

Balei pat ba ngim treh ban kylla? Ka jubab ka long namarba ngi tieng. Ka jingpdiang ia ki jingkylla ka wanrah ia ka jingshongsyier. Ka jingbym thikna kaci kaban jia bad namarba ngi sngewshngaiñ ha kaba ngi la ju im ne ju leh. Ngi la mlien ban ym kylla. Ngi kylla matlah bad ngim iohi shuh ia ki jingjia ba iaïd shaid shaid na kawei ka por sha kawei pat.

Kumta ki jingngeit barim, ki jingsneng tymmen, ki dustur u mynbarim, ka jingphikir ne jingkiar na kaba thynimai (Play safe attitude) ki pynmatlah ia ngi haduh ba ngim tip ia ki jingkylla bad ngim lah pdiang ia ki.

Donkam seh ban kylla? Hooïd donkam namar ka jingkylla ka ai ia ka jingim bad ka thong bathymmai. Ka jingkylla ka long ka dak jong ka jingim, jong ka jingkiew bad jingroi shaphrang. Ka um kaba tuid ka khuid katba kaba shu neh hajuh ka boi da ki jakhlia bad khñiang jingpang. U maw batyllun u khuid phyrnai katba uba sah hajuh u sop sohpaïlen. U nar ba la phrang u janai, u remdor katba u nar sarang um don jingmyntoi ciei. Tang uba iap um ju kylla. Ka jynbam ba sah ka long kaba ma ba ngin bam.

Ka jingpdiang ia ki jingkylla ka wanrah shibun ki jingmyntoi. Ngi ioh ban wad ia ki lad bathymmai. Ngin ym long kum kita kiba shu kyndit namarba kim shym la mlien ban pynwandur katkum ka jingdawa ki por. Pynban ngin iai long kiba peitngor bad kiba la pynkhreh. Bad haba ngi la ju mlien ha ki jingkylla bad ngi la **adjust** katkum kita ki jingkylla, ngin ioh ban kiew shaphrang kum ka jaitbynriew ha ki liang bapher bapher baroh.

Hood kaba jam sha kaei kaei kaba thymmai ka dawa ia ka jingshlur ban ia ai-reng, ban nud ban tur bad ban iai-ialeh bad ban long ba la kloi ban pdiang ia kata ka jingialeh. Ka plie lad ruh ia u briew ban long kynrad halor la ka jingim, ban ym shah tchmraw sah ha ki longshuwa jong ngi ha ki jingmut jingpyrkhat ba pynsahdien ia ngi.

Ngin dei ruh ban pynslem ban pdiang ia ki jingkylla ioh ngi sah shadien katba kiwei pat ki la iaid shakhmat bha. Kan sa shim por shibun ia ngi ban lap ia ki bad kan long kaba eh ban ia iaid mar-ryngkat bad ki.

Ynda ngi la mlien ban kylla, ngim sngewphylla shuh haba wan ki jingkylla.

Nalor kata, kinc ki jingkylla ki dei ban mih na lade bad na la ka jaitbynriew. Ngim lah ban khmih lynti ba kiwei pat ki jaitbynriew kin pynkysiew thiah lem ia ngi. Ngi dei ban sngewdonkam hi ban kylla bad ban iohi shisyndon ia ki jingma kiba ap ia ngi lada ngim kloi ban pdiang ia ki jingkylla. Watla ngi slem pynban kain dei ba ngin shu sah hajuh barabor. Kaba leh kumta ka mut ba ngi pdiang ia ka jingduh, ka jingiap bad ka jingjah-rngai kum ka jaitbynriew na kane ka sla pyrthei. Wei la tyllun ngin hap iai tyllun. Ngin shim jinghikai na kiwei pat ki jaitbynriew. Ngin don ka jinghusiar bad jingphikir. Ngin ym thiah lyngngai. Ngin long kiba la pynkhreh khnang ba ngin lah ban kiar bad ban iada ialade na ka jingma.

Shah ngan pynkut da ki kyntien u H.G. Wells: "Tang kawei ka pop ba ym lah ban map ha ka jinglong ka pyrthei mariang bad kata ka dei ka jingsah hajuh."

5 Pynshlur ïa Kiwei Da ki Ktien bad ki Kam jong phi

Uwei u ophisar uba nga la sumar hapoh ki jingpule u la ong hanga: “Ki ktien pynshlur ba phi kren bad phi sneng phi kraw ïa ngi ki la rung ha ki jingmut jingpyrkhat jong ngi. Ki ktien pynshlur jong phi ki la pynlongbriew ïa ngi. Bun na ngi ngi la kiew sha ki kyrdan jingpule bad sha ki kam kiba bit babiang.”

Ha kajuh ka por u la kren bynñiaw : “Hynrei kiwei pat kim leh kumta kumba leh maphi.”

Nga la sngewhun da shisha ba kita ki ktien kyntu jong nga ki la seisoh. Khlem pep ha ka jingshem jong ngi kum ki briew katno ngi sngew ïohmysiem haba don ki longkpa, ki riewtymmen ne kito kiba hikai ne long nongpynñaid halor jong ngi ki pyni ba ki sngewsarong halor ki jinglehshitom ne jingpyrshang jong ngi.

U Napoleon Hill uba thoh ïa ka kot “Think and Grow Rich” u la ong kumne ha la ka jingshem lajong. Ka meinah jong u ka la ai mynsiem ïa u da kine ki kyntien pynshlur kum ka dak ba ka pynpaw ba ka ngeit ba u lah ban leh eiei. Ha klas ki nonghikai baroh ki ong ïa u uba bieje. Ma-ka pat ka ong: “Une u khyannah u long uba stad. Ngan sa ïarap ïa u ban pynmih ïa kata ka jingstad kaba u don.” Bad u la long da shisha uba jop bad ïa kaei kaba u la ïoh u la ai lem ruh ha kiwei pat ba kin yin duh jingkyrmen pynban ba kin ngeit ba man la u briew u don bun ka jingtbit kaba ngi bunsien ngim sei bad kaba ngi la shu buhrieh namarba ngi artatien ïa kita ki sap ki phong ba la buh u Nongbuh u Nongthaw ha ka jingim jong ngi.

Ngi lah ban ai mynsiem ïa kiwei da kaba pynpaw ba ngi ngeit ba ki don ki jingtbit ba ki lah ban sei madan. Ne ngi pyndonkam kum kine ki kyntien: “Nga tip ba phin jop ha kane ka jingtnei. Kumta nga la buh ïa lade bad ïa kiwei hapoh ka jingjop jong phi. Ngi ïadon lang hangne ban apkhmihlynti kumta naphi.”

Ngi lah ban pynshlur ïa kiwei da ki shithi ne ai da ki jingthoh ne ki kot ba ai mynsiem.

Ngi lah ruh ban ai mynsiem ia kiwei da ki nuksa ba ngi pyni ha ki jingtrei hok bad jingtbit jong ngi.

Kumno ngin pynshlur ia kiwei. Ngi donkam ban tip bha ia ka rukom jinglong jingman jong u briew, ka rukom jaka ba u heh u san bad kaei kaba ai mynsiem ne kaba u thrang eh.

Don ruh ki rukom ai mynsiem da kaba ai jingbthah ne jinghikai kumno ban ialeh pyrshah ia ki jingeh ne jingma ia kiba ngi dei ban ialeh. Haba ngi la thmu, ngim dei ban pynsah-teng. Pynban dei ban sdang noh shisyndon. Pynmih ia kata ka raikut. **Leh noh shisyndon.** Ne haba tieng ne sngew tieng pyndonkam da kita ki kyntien pynshlur ia lade kum "long bashlur, long bashlur" (kren ne pasiaw bunsien hapoh lade). Lah ban pynbeit ia lade na kino kino ki jingduna briew da ki kyntien ai-reng : "Nga lah ! Nga nud"! (ba kren ne pasiaw mian hapoh lade bunsien). Ban kyntu ia lade ban trei minot trei smat bad ban trei da ka jingieid ia kano kano ka kam ba ngi leh: "Trei da jingphuh samrkhie. Leh da jingphuh samrkhie. Trei da jingkmen." (kren kumta hapoh lade bunsien).

Kita kiba buh jingmut ba kin jop ia kaba ki thmu kin sa jop. Kita kiba kren artatien halor la ka jinglah, ki la pynrem lypa ia lade. Kin ym jop. Kumta ka don kata ka **talisman** kaba don ha kawei ka liang ka khubor jingjop ia kito kiba mon ban jop bad ka khubor jingshahrem ia kito kibym ngeit ha la ka jinglah la jong.

Ki kyntien : "Nga duk namarba ka dei ka nusip jong nga." Kane ka long kumban ong noh ba u Kynrad Nongbuh Nongthaw u la pynlong ia ngi kumta. Em, u Kynrad um kwah ia ngi ba ngin long kiba duk: Dei ma ngi hi kiba kwah ban long kumta. Kumta ngi lah ban pynshlur ia lade ne ia kiwei pat bad ngin sa iohi ia ki soh baphyrnai kiban mih na kata.

Don ka jingong : "Khot ia u briew u ksew" ne sin kyrteng iano iano. U briew un long kumba ngi kren. Kine ki dei ki kyntien bym tei. Pynban haba kren bha bad kren pynshlur un lah ban leh bun bah ki kam bakhraw ia kiba ngim poi pyrkhat ne lah ban mutdur.

Don ki ri ha ka pyrthei kiba la jop shakhmat ha ki jingialeh sports khamtam ha kaba iadei bad ki jingmareh

thong (ki 100m ne 200m dash) ne ha kiwei pat ki jingiakop. Kaei ka buit barieh ba ki la shem ? Ka long da kaba pynshlur ia lade bad ia kiwei da kaei kaba ki khot ki **auto-suggestion** ne **self-suggestion**.: "Nga lah; nga la kham lah" bad kumta ki buh ka thong ia lade ne ia kiwei.

Man iwei pa iwei na ngi ngi lah ban bishar ia lade lade la ngi don ne em kum kane ka jingmlen. Ka lut aïu keiñ ban pynshlur ia lade ne ia kiwei da ki kyntien ai mynsiem. Ban ong: "Shabas, phi la lah bha." "Nga tip bad nga ngeit ba phi lah." "Nga shaniah ia phi bad nga ngeit ba phi lah ban pyndep bha ia kane ka kam." Kine ki long ki kyntien ha kaba u briew u shim kum ka jingia-aireng (a challenge) bad un sei ia baroh ki buit ki bor baroh ban pyndep bha kumba la khmihlynti. Ym donkam spah ne hajar palat ia kane.

Kaba kren pynshlur ne kaba iaroh kam dei ka jingkren pynkhyllaw, jingkren arsap hynrei ka dei ka hok ba u briew ka briew u dei ban ioh haba u la leh bha bad ngim lah ban shim noh ia kata. Ka long syriem ia ka bainong ba u nongtrei u dei ban ioh.

Tang namarba ngi la ai ki kyntien pynshlur ki samla pule ki kiew shaphrang. Katno ngi sngewhun ba kiwei ki la jop namar ita i jingpynshlur barit jong ngi.

Ngì ioh ka lad ban pynshlur iwei ia iwei pat ha la ki kyrdan ne rukom-im ba ngi don. U kpa ka kmie ki ai jingshlur bad jingshngaiñ ia la ki khun naduh ba ki dangrit ha ki jingpule ne ha kino kino ki kam babha ba ki leh. Kumjuh ruh ki nonghikai ki lah ban ai mynsiem ia ki khynnah-skul. Ki Manager ne Ophisar nongpyniaid ha ki ophis Sorkar bapher bapher ne Kompani ki lah ban ai mynsiem ia la ki nongtrei ophis hapoh jong ki. U soh bathiang khem pep un sa mih na kata bad kan don shibun ka jingiohnong ha ka rukom ka jingroi bad jingdap jingbiang ha man la ki tnat treikam bad ka jingmanbha ia uba bun uba lang.

Lada bun ki ri ha ka pyrthei ki kiew shaphrang ha ka jingroi bad jingdap jingbiang, ngi ruh ngi lah ban long kumta tang namar i shi-kyntien ar-kyntien ne ki kam pynshlur ba ngi pynpaw iwei ia iwei pat.

6 Ka mynsiem iatreilang ka lad ban kiew shaphrang

Ha ka pyrthei shityllup mynta ka don kawei ka rukom treikam ba dang shu mih shen ba la khot **kyrteng** ka **Network Business** ne ka **Multi-Link Business**. Ha kane ka rukom treikam ngi lah ban ioh ia kiei kiei kiba ngi donkam ha ka dor karkhana tangba ban shimbynta hangta ngi dei ban long member bad da siew bai-rung dkhoh khyndiat ne shibun katkum ki rukom treikam. Kiba shimbynta kim donkam ban pynlut shibun pynban ki jingmyntoi nangta kin ioh shibun haba man la ki riewdkhot ki kitkhia la ka bynta jingtrei-kam.

Watla kum kane ka rukom treikam ka dang shu mih shen kaba iapher na ka **Traditional Business** pynban ka la kham iaid shaphrang. La don ka jingshem ba ki snem 2000 - 2010 kin long ka por ba kane ka jait jingtreikam kan sa jop tam. La khot ia kane ka por kum ka **Window of Opportunity** (ka jingkhang-iit ba plie lad shibun).

Kane ka rukom treikam ka long kaba donburom. Phi long kynrad halor lade. Phi ai kam hi da kaba shimbynta. Ka jingioh jong phi ka khyndiat ne bun katkum ka jingsmat jong phi. Phi donkam ban trei hok. Phi donkam ruh ban tip bha ia ki rukom treikam. Phi wad jingtip na kiba ha shuwa. Phi iarap lem ia kito kiba dang shu sdang lyngba jong phi. Phi iarap bad iatreilang. Teng teng yn don ka jingiakynduh lang ban iaphylliew jingmut ne ban ioh jinghikai na kiba la kham slem ne kham tip ha ka jingtrei.

Ha kane ka rukom treikam kumban ong noh ka dei ka ktien kaba tam. Da ka ktien ki brierw ki sngewthuh, ki iashimbynta bad phi ioh ka lad ban kiew ha ka ioh ka kot. Ym don jingpyniapher iano iano la ki la bun ki jingpule ne khyndiat, ki riewspah ne ki duk, ne ki dei na kano kano ka jaitniam ne jaitbynriew.

Bun ki brierw ki la kylla riewspah kloi ha kane ka rukom. Ki ioh ka por ban pynleit ha ki jingtrei ne ha kino kino ki jingthmu la jong. Kim donkam ban long ki

shakri jongno jongno. Lada ki kwah shuti ban leit ïaid pyrtnei, ki lah ban leh kumta katkum ka jingsngewbit jong ki. Kim donkam ban ïoh jingbit ne shim shuti. Kumta ki long kynrad da shisha.

Man la u briew ka briew ki kwah ïa ka jinglailuid. Ki kwah ban long kynrad ha la ka jingim. Ki kwah ban dap ban biang bad ban ïoh la ka ïing ka sem, ka kali ne kiwei pat kiban pynsuk ïa ka jingim-briew. Ki kwah ïa ka jingsuk.

Haba ki donbok ban dap ban biang kim dei pat ban shu hun tang ba la bit la biang ïa lade. Ki dei ruh ban don ka mynsiem ïarap lem ïa kiwei pat khamtam ïa kito kiba duk bad kiba shem lanot.

Da ka jingiatreilang bad jingïashimbynta lang jong ki dkhot, baroh ki ïa ïohbynta lang ha ki jingmyntoi. Lada uno uno um treikam namarba u tieng ba ïoh jingmyntoi ei kita kiba ha shuwa ïa u, te u pynduh lad ïa lade ruh bad ïa kita kiba lah ban ïoh jingmyntoi da kaba rung hapoh jong u bad kumjuh kito kiba la ha shuwa ïa u.

Nalor kane ka rukom treikam, don ruh ki rukom treikam ba pynmih da ki Seng Mon Sngewbha bad ba la ithuh da ka Sorkar kum ka **Self-Help Group** (SHG) kawei na ki rukom treikam ba dang shu mih shen kaba ïarap shibun ïa ki member ban ïoh jingmyntoi da ka jingshimbynta jong ki ha kaba ri jingri (ri sniang, ri syiar) ne rep sla-sha bad kiwei kiwei de ki jait jingpynmih pisa.

Kine ki ïoh jingïarap pisa na ka Sorkar ne na ki Bank. Imat ki la sdang ïaid bha. Khlem pep haba ki ïainch ha ka mynsiem ïatreilang ka thong babha jong ki kan sa ïaid shaphrang ban kynjoh sha ka jingdap jingbiang bad ban ïoh ïa ki lad bapher bapher katkum ka kyrdan jinglongbriew ba dei hok.

Ngi la ju ïohsngew ïa ka khana shaphang uwei u longkpa. U la khot lang ïa la ki khun shynrang baroh san ngut. U la phah ïa ki ban shim mar la u dieng barit. U la phah kdiah ïa ki. Baroh ki la lah da kaba suk. Nangta u la ong biang ïa ki ban leit shim dieng tylli kumjuh. Ki la wanrah sha u. U la teh la khum ïa ki baroh bad u la hukum ia ki ban kdiah. Ym don ba lah ban pynkhylllem. Kumta u la sneng ïa ki. Haba phi ïatylli

phin sa long kiba khlaiñ. Haba phi long marwei marwei phin long kiba tlot.

Ki Israel ki don ka rukom treikam ba ju khot Kibbutz system. San-hynriew ne shiphew iing ki iasyllok lang ban leh ia kano kano ka kam ne jingrep jingriang. Ka jingmih nangta ka long lang mar katjuh. Kumta ki lah ban leh shibun bad ki pynmih shibun. Ki pynmih soh-grape, soh-dates bad soh valencia.

Ki Japan ruh ki leh syriem ia kane ka rukom. Kumta namarba ki pynlong seng ne cooperative kumne, kibym don lad ruh ki lah ban ioh ia baroh ki jingdonkam jong ki, ki radio, TV, ki iing ne kali. Bad la shu khate ia ka bhah la jong na ka jingmih na ka Seng Treikam ia kita ki jingpynlut jong ki. Ka long kum ba leh ki nongtrei Sorkar ne nongtrei Bank kiba lah ban shim Loan na ka bynta ki jingthmu jong ki bad la khate khyndiat pa khyndiat na ka tulop jong ki.

Hangne ha rilum Khasi-Pnar ruh ngi lah ban sdang noh ha kine ki rukom iatreilang khamtam kum ki nongrep ha ki shnong kyndong. Da kane ka mynsiem iatreilang lah wat ban shna surok hi, ban pynpoi um bam um dih, ban pynmih madan ialehkai, terter khlem da apkhmihlynti tang na ka Sorkar. Khlem pep ki bor Sorkar ruh kin sa kloï ban iarap haba iohi ia kane ka mon babha.

Da ka jingiatreilang ngi lah ban thaw ia ki lad bapher bapher ban kyntiew ha ka iohi ka kot. Ngi lah ban iamir jingmut lang kumno ngin treikam. Ngi lah ban rai kiei ki jait mar rep kiba kham seisoh bad kham lah dor, bad kumta terter.

Ka jingiatreilang ka dawa ka jingkitkhia jong man uwei pa uwei ne kawei pa kawei ka riewdkhot. Kin iashim bynta kylluid mynsiem. Ki trei shitom trei minot. Ki leh ia kiei kiei baroh da ka jingiasngewthuh jingmut lang.

Ka pyrthei bamynta ha ki rukom treikam ha ki ri bapher bapher ne ki seng iarap ki khuihlynti bad ki dawa ia kane ka jingiatreilang ne jingiashimbynta lang (community involvement ne community participation) Lada ym mon ban leh kumta phin ym ioh ia kino kino ki lad jingiarap.

Burom ia Kiwei Kumba Ngi Kwah ba Kiwei kin Burom ia ngi

Bunsien ha ka jinglongbriew batlot jong ngi ngi leh katba ngi sngewmon ia kiwei pat. Ngim sngew eiei lada ki sngewbha ne ki sngewsih halor kita ki rukom leh mon jong ngi. Pynban lada kita ki pyrshang ban kren kai halor jong ngi shisyndon ngi meh ding bad ngim shah ia ki ban kren kai halor jong ngi.

Kumta namarba ngi sngewsih ba kiwei kin lehmon halor jong ngi, ngi ruh ngi dei ban leh bha bad ban burom ia kiwei pat.

Kumno ngi lah ban burom ia kiwei pat. Ngi leh kumta da kaba kren ki ktien babha bad batei kum ki ktien don burom don akor, ngi da pyndonkam kita ki rukom kren: "Sngewbha," "Khublei shibun," "Wat sngew eiei," "map ia nga," "map nga la slem," bad kumta terter.

Ha ki jingiakren iakhana ngi kiar na kaba ialap sniew shaphang kiwei pat kum ban bishar ia ka jinglong jong ki, khamtam lei lei kaba ngi iohsngew babna ka khlieng ka tyngab khlem da ioh ban pynshisha. Bad haba la ioh pynshisha ruh ym donkam ban thad ia ka burom ka ijot jong kiwei pat. U Jisu u sneng ia ki nongbud jong u kumne: "Wat bishar ia kiwei khnang ba u kpa Bneng jong phi un ym bishar ia phi." (Mt 7:1f).

Namar kane ka jingtlot briew la bun ki longiing kiba iapait iapra. Ka jingiadei paralok ka duh noh bad ngi peit da ka jingsuba ia kino kino kiba leh-juh leh jan ia ngi.

Ka jingshaniah iwei ia iwei pat, ka jingbat hok la ka ktien ba ngi la pynmih, ka jingpyndep hok ia la ki kam ba la pynkhamti ha ngi, ka jingthrang ban shakri hok na ka bynta ka manbha manmiat uba bun uba lang ki long ki dak bapaw ba ngi kheiñkor ia kiwei pat. Katba ngi nang leh bha ia kiwei katta ngi nang leh bha ia lade hi.

Ha ki lad pynmih pisa. kita kiba bat la ka kular, kiba leh hok, kiba burom ia kiwei pat, kiba iadei paralok ia baroh, ki long kiba jop shaphrang ha ki kam bad jingthmu jong ki. Ki lah ban trei khlem jingsiew lypa hynrei tang da ka jingshaniah ia kaba la khot shu trei ne shu siew **credit**. Kane ka long ka rukom jingidei ba ju long ha America ba la ithuh kum ka **American Way** bad ka iarap ia ki briew ban kiew stet ha ka spah ka phew. Kito ki ri kibym don ia kane ka rukom jingidei ba la pynshongnongrim ha ka jingshaniah kim lah kiew ha ka jingdap jingbiang. Kumta ki shu sah **undeveloped** bad lada don ka jingkiev ruh, ka long kaba suki shibun shah ban ianujor bad kito ki ri kiba pyndonkam ia ka **Credit System**.

Nalor kata ha kine ki ri ba pyndonkam ia ka **Credit System** ki don bun ki nongthohkot ba aimynsiem bad ki skul hikai halor ki rukom ba pynshai kumno ban don ka jingshlur bad ka jingshaniah ha lade wat hapteng ki jingeh bad ki jingtynjih khlem da pyndonkam ia kino kino ki lad kiba bakla pynban katkum ki nongrim ka hok ha ka hukum. Ki sngewthuh ba **honesty is the best policy** (kaba leh hok ka long ka rukom treikam kaba seisoh bad kaba bha tam).

Ka jingleh klop bad ka jingbam sap ki long ki rukom bapaw ba pyni ba ngim niwkor ia kiwei pat. Ngì pyrkhat tang ia lade da kita ki kam bapoh. Phewse, ha ka jaka ban kyntiew ia ngi ka bampong pynban kumba long ka snam jong u Abel kaba kyang sha u Blei namar ka jinglehklep jong u Kaiñ (Jen. 4:10). Kumta ruh kito ki lakh ki klur ba la thmu ban pyndonkam na ka bynta kiba bun ba lang kiba shah thom ha ka duk ka thngan, ha ki jingpynjutor ki bor ka mariang ne ban pynroi pyndap ia ki pynban ki leit noh shano-re. Ki la shu jah klep. La knieh noh ia ki na ka jingthmu babha. Kane ka long kum ka umsyep um-snam jong kiba donkam (kiba long kum u Kain uba knieh noh ia ka snam kaba long ka jingim jong u Abel).

Kane ka jingbamklop ka bam kylla ia u briew shimet bad ia la ki khun ki kti. Ka nongrim ba la pynieng ka long halor u shyiap ba lah ban khyllern ha kano kano ka khyllipmat. Kumta ki sa mih bun ki runar bad ki lehnoh

na kum kita ki longiing kumban ong noh kiba bam kylla ia la ka longiing u kpa ka kmie bad kumjuh jong kiba bun kiba lang. Hangta haba ka pop ka la long kynrad sa dum ka buit ka stad, sa syier ka leit ka wan, ki kynthei ki khynnah ki long ki sohpdung jong kita ki ekjakor. Ngin babe lehnohei namar ha la ki rympei ngi la hikai ia kata ka jingsniew bad bun ki longiing jong ngi ki la bamkruin.

Ka don ka jingong: "Charity begins at home." (Ka jinglehisyncei ne ka jingleh hok leh bha ka sdang na iing). Ngil lah ban ong ba kaei kaei kaba bha ne kaba sniew ka sdang na la iing. U Napoleon Bonaparte u rangbah shipai bad u nongiialam bashyrkhei jong ka ri Phrans u la ong ia kine ki kyntien: "Ka kmie kaba kynoi ia u khun ka synshar ia ka pyrthei" (the mother that rocks the child rules the world). Dei na iing ka mih ka mynsiem basbun, bashlur, bym rieji ha ki jingeh, ba pyrkhat ia kiwei. Na iing lah ban mih ki riewdusmon ia ka imlang sahlang namar ka jingbym phikir ne jingbym kitkhia ki kmie ki kpa ban hikai ia ka lynti kaba dei. Kumba ong ka khun tham ia la ka kmie: "Mei, phi ong nga dei ban iaid beit kumno phi pat phi iaid kynriang."

Ki ktien sih tien sang, ki jingleh khlem akor, ki jingdih buaid tanglang, ki jingiakyroi jingiashoh iadat bad ka jingiapyniap briew ki long ruh ki rukom leh ba ngi pyni ba ngim burom bad niewkor ia kiwei pat naduh na la iing haduh ha bar.

Kat nang bang ban leh bha, katta ngi nang kwah ban leh bha. Kat nang byrngia ha ki kam thala katta ngin nang ngam shapoh ba ngin shem jingeh ban kyndat noh ia ki.

Na ka bynta uba la iaid ha ka lynti jingbha ka thong jong u ka long ba un ialeh shitom ban iaineh ha kata ka rukom-im. Uta uba la don ha ka rukom im ba bakla, un hap raikut hi da la ka mon ba laitluid ban rat dyngkhong ia kata ka jingsniew. Wei u briew u don ia ka raikut u dei ban sdang noh shisyndon ban kylla kaba mut (once a decision is arrived at he must act immediately). Kaba buhteng kan ailad ia ki jingmlien basniew ban iai khum iai-teh ia u.

Kaba pyndep ia la ki jingkular ka dei ruh kawei ka dak bapaw ba ngi burom bad niewkor ia kiwei pat.

Mano keiñ ubym kwah ban ioh burom bad jingiaroh? Kumta kumba ngi kwah ban ioh burom bad jingiaroh na kiwei, ngi ruh ngin leh kumjuh ia kiwei pat. Hangta ka pyrthei jong ngi kan sa kylla. Kan sa don ka jingshongshngaiñ. Kan don ka jingiatreilang. Kan don ka jingiarap iwei ia iwei pat. Bad ka jaitbynriew kan sa kiew rasong hapdeng ka jingsuk jingkmen mynsiem bad ka jingsngewhun ban leh ia la ki jong ki bynta ba ngi dei hok ban pyndep.

8 Ka Jingieid Ka Jop İa Kiei Kiei Baroh

Ka jingieid bashisha ba u brieve u don na ka bynta kiwei pat ka long ba u kloi wat ban aiti İa la ka jong ka jingim khnang ba kin dup İoh ka jingmanbha.

Ngi la ju İohsngew ba don ki **heroic case** ba u brieve u duh-ei İa la ka jingim khnang ban pyllait-im İa uwei pat uba ngam sha um bad ba u shah kit ha um. Kum kine ki la bun bha. Hangne ka pyni ba kine ki brieve kim pyrkhat shuh İa lade. Ka jingpyrkhat jong ki ka long ban İarap shisyndon İa ita İba don ha ka jingma.

Hyndai hynthai ngi ju İohsngew İa kita ki khla-ka-wait, ki brieve kiba tbit ha ka talaiİ wait ban İapom bad ban İaleh İa ki nongshun khnang ban İada İa la ka jaitbynrieve na ki nongshun ne ban İarap İa ki kynthei khyannah ban lait na ki jingshah ban beiİ ha ki kti ki riawnsnew. Ngi la ju İohsngew İa ka khana shaphang u Monbhut kum u khla-ka-wait jong ka hima u Tirot Sing.

Ka khana kaba kham sngewtynnatt shibun eh kaba ai jingshngaiİ İa ki brieve satlak ka pyrthei ki dei ki kyntien ba u Jisu Khrisť u la pynmih bad kiba pynpaw ruh balei u la wan longbrieve sha kane ka pyrthei. "U Blei u la İeid haduh katta katta İa ka pyrthei ba u la kloi ban aiti noh İa la u khun phrangsngi ban pynim İa ka" (Jn. 3 : 16). Kane ka dei ka khubor baphylla da shisha İano İano kiba la kloi ban puson bad ban apply İa ka sha la ka jong ka jingim. Ngi shitom ngi İakynduh jingeh, ngi pdiang ba u kynrad jong ka jingim u tip İa kata bad u shah namarba u İeid eh İa ngi khnang ban pyntbit İa ngi na ka bynta kiei kiei kiba kham khraw. Kat İa la u jong u Khun baieid eh u la shah ba un shah pynshitom bad shah pynİap. kam dei ka jingleh tohmet ?

Ngin jin da kylli balei u leh kumta ? Pynban ka don ka daw. U Jisu Khrisť u dei u khla-ka-wait bakynsai tam uba lah ban pyllait im İa ngi baroh na ki jingma met bad mynsiem.

Ma u hi u la pynmih İa kita ki kyntien: "Wat tieng İa

uta uba lah ban pyniap ia ka met jong phi ym ia ka mynsiem. Hynrei to tieng ia uta uba lah ban pynduh iaphi met bad mynsiem" (Mt. 10 : 28). Ha ka kyrteng u Jisu Khrist, da ka bor iasaid baradbah haduh ka jingiap halor ka diengphna u la kylla long u nongbah khala bajanai. Kat kaba u leh na ka bynta jong ngi kan long kaba bha. "Hakhmih une u dei u Khun baieid eh jong nga ia uba nga sngewbha eh. To sngap ia u" (Mt. 3:17).

Kaba pdiang ia ka jingleh bha jong u kan ym pynpoh ia ngi ne pynduh noh ia la ka jinglailtfluid ne ka jinglong jong ngi kum kano kano ka jaitbynriew ne la ki riti dustur jong ngi. U shu kwah tang ban leh bha ia baroh (Rom. 2:11). Namar ka jingieid u la aiti ia la ka jingim. Bad ka jingieid jong u ka long kaba jop. "Ah ko jingiap shano pha don ! Shano ka sni jong pha?" (Rom. 6 : 9).

U Paulus Apostol u pynpaw ia la ka jingshemphang jong u ba ka jingieid ka iaineh naduh kane ka pyrthei shaduh bymjukut (1 Kor. 13:8-13). Ila u ban don jingieid ka mut ban don shisha ka jingmut babha haba ngi iarap ia kiwei pat. Kam don jingarsap eiei. Nalorkata ka long ruh kaba iai-shah, kaba sbun, kam pihuiñ, kam khyllew ne leh khraw, kam ju khlem akor, kam wad lade, kam khoi khoi, ne buh nud, kam kmen ha ka jingleh bynhok hynrei ka shadkmen ha ka jingshisha, ka map ia kiei kiei baroh, ka shaniah ia kiei kiei baroh. Ka kyrmen bad iaishah ia kiei kiei baroh (1 Kor. 13:4-7).

Uwei pat u riewkhraw, U Ioannis nongthoh Kospel, u pynshai ha ka shithi jong u ba lada ngi ong ngi ieid ia u Blei hynrei ngim ieid ia la u paramarjan (kaba mut ia uno uno u briew, la u dei na kano kano ka jaitbynriew ne u don kum kano kano ka jingungeit) ngi long kiba lamler (1 Ioan. 4 : 20).

U Mahatma Gandhi u la long da shisha uwei u riewkhraw ka ri India uba la pyni ia ka jingieid wat ban kloï ban shah pyniap ha ki nongshun.

Khlem pep u Buddha u la seng ia ka niam Bud-dhism ban iarap ia ki briew ban im ia ka jingim kaba kham bha. Kumjuh ruh kiwei pat ki nongseng niam kum

u Mohammed, u Confucius, bad kiwei kiwei de ki don ia ka jingthmu babha ban pynmanbha ia ka imlang sahlang da kaba bud ia ki jinghikai jong ki. Ha ka niam Hindu ruh ki don bun bah ki sadhu, ki sanyasi bad ki nonghikai kiba don ia ki jingthmu babha katkum ka jingshem bad jingsngewthuh jong ki ban pynbha ia kiwei pat ha ka imlang sahlang ha ki por bapher bapher jong ki.

Ba ngin dup mlien ban leh bha bad ban ieid ia kiwei, ngi dei ban ioh ka jingsdang na la iing naduh ba ngi dang rit kumba ngi ju iohsngew : "Charity begins at home." Hood ha skul, ha ki iing training bad ki special seminars, ngi lah ban ioh ia ki jingkyntu bad jinghikai ban tei ha ka nongrim ka jingbha bad ka jingieid.

Ki riewdakaid kiba khraw katno katno ruh ki jem mynsiem haba ki shem ia ka jingieid bad jingisynei kiwei pat ia ki. Kumta niar eh kiba lah ban ia aireng pyrshah ia ka jingieid watla ngi sniew shibun.

Ka bor jong ka jingieid ka long kaba khraw da shisha. Ka lah ban jop ia kiei kiei baroh da ka jinglong bajanai jong ka. Ka Bible ka iathuh ia ngi ba ka jingieid ka long kaba bha namarba ka mih na u Blei hi (1 Ioan. 4:8) uba long ka jingieid. Kiba don jingieid bad kiba ieid ia la ki parabriew ki shimbynta ha kane ka jinglong bakynja Blei.

Ha kine ki por ba la dep dang ar snem mynta ngi la duh ia ka Lady Diana ka tnga jong u khun-syiem jong ka ri Bilat. Da ki millian ngut ki la iam-kthang ha ka jingiap noh jong ka. Balei ? Namarba ki ieid ia ka kaba la pynpaw ia la ka jingieid ia kiwei pat.

Ia ka ri Khasi-Pnar la ju tip ruh kum ka ri tipbriew tip-Blei. Kane ka mut hangne ki don ki briew jong u Blei kiba tip ia ka hok ka sot bad kiba thrang bad leh shitom tang kumno ban pynsngewbha ia u Blei bad ia ki parabriew da ka jingim babha bad basngewlem jong ki. Ng donkam ban iai-bteng ia kane ka rukom im kum ka thong bakynsai tam ha ka jingim jong ngi ruh.

9 Kam Dei ka Nusip Jong ngi ban Duk

Ka kmie u S.B. Fuller ka kren ha u katba u dang khynnah ia kine ki kyntien ban ai mynsiem : "Ngim dei ban long duk. Bad wat ju ai lad ba ngan iohsngew ba phin ong ka dei ka mon u Blei ba ngi ia duk. Ngì duk ym namar ka daw u Blei. Ngì duk namar u kpa jong phi um shym la pynnlien ia phi ba phin thrang ban long kiba riewspah. Ym pat ju don ha ka iing ka sem jong ngi mano mano uban pynshlur ia ngi ban thrang ban riewspah." (**Success Through A Positive Mental Attitude** by Napoleon Hill, p. 20, par. 1.)

Namar ka jingpynshlur jong ka kmie ban thrang ban long uba riewspah u S.B. Fuller uba la trei kum u nongdie sabon ha kawei ka kompani shna sabon hadien 12 snem u la ioh lum \$ 25,000. Haba kata ka kompani ka tyrwa die noh ha ka dor \$ 1,50, 000, hapoh 10 sngi da ka jingshlur bad ka jingthrang ban riewspah u la ioh lum pisa na ki paralok \$ 1,25,000 nalar ka pisa la jong ban ioh thied bad pyniaid ia kata ka kompani shna sabon. Mynta u la pyniaid ia bun bah kiwei pat ki kompani U la kylla long u Millionaire.

Khngang ban jop ia ka thong, u la trei shitom. U la wad buit bad u la duwai. Ki kot kiba ai mynsiem ia u ki la long ka Baibyl, **Think and Grow Rich** da Napoleon Hill bad **The Secret of the Ages (Success Through A Positive Mental Attitude, P. 21).**

Kumba phi thmu phi lah ban ioh tangba kam dei ban long da ki lad kiba pyrshah ia ki hukum u Blei ne ki aiñ ka imlang sahlang. Ka dei ban long katkum ki nongrim babha ka longriew manbriew. U S.B. Fuller u don ia ka **Positive Mental Attitude** (ka bor pyrkhath ban jop) U da ong artat : "Phi myntoi shibun bad phin ym duh eiei da kaba pyrshang. Lah ban ioh ia ka jingjop haba don ka jingiaineh ha ka jingpyrshang" (You have everything to gain and nothing to lose by trying. Success is achieved and maintained by those who keep trying." (**Success** ..... P. 22).

Man ki jingeh ne ki jingkyrduh ki don la u symbai ban kham ioh jingmyntoi ia ngi. Ki jingshahrem ki long ki jingkyrkhu ba la buhrieh na sha lyndet. Ka shong ha ngi kumno ngi pdiang ia ki. Kumta uwei u nongthoh poitri u thoh: "Nga dei u kynrad halor la ka nusip. Nga dei u nongialam (captain) ia la ka mynsiem." Kane ka dei ka aiñ salonsar. Ka shong ha ka rukom pyrkhat jong ngi ba ngi pyrkhat shahrem ne ba ngi pyrkhat ia ka jingjop. (Negative ne Positive Mental Attitude). Ia kine ki rukom jingpyrkhat ngi pynmih shabar ha ki rukom kren bad rukom leh jong ngi. Haba ngi kheikor ia lade kum kiba khraw bad ngi phai sha kiwei pat da ka mynsiem basbun bad ba dap da jingsngewlem, ngi ioh pdiang ia bun bah ki lad jingjop.

U Henry J. Kaiser u dei uwei u radbah jong ka America uba la pyrkhat khraw ia lade (kaba mut, u niewkor ia lade, um ju niewpoh) bad namar kata u kylla long u Billionaire. Bad namarba u la sbun bad isynei ia kiwei bun bah kibym nang kren ki la sdang kren, kiba dkoh ki la lah ban iaid bad da ki hajar kiba pang bashitom ki la ioh jingsumar ha ka dor baduna.

Ka dei ka kmie jong u ka Mary Kaiser kaba la hikai ia u. Ma-ka hi kum ka Nurs ka la Volunteer ban iarap bun kynta na ka bynta kito kibym iohlad (kiba duk). Ka la bthah ia u : "Henry, ym ju don kano kano kaba seisoh khlem da trei shitom. Lada ngi la ieh suda ia phi lait noh ia ka mon baskhem ban trei, nga la ai pateng haphi ia kaei kaei kaba kordor tam.....kaba dei ka jingkmien ban trei."

Nalorkata ka la hikai ruh ia u ia kiei kiei kiba kordor tam ha ka jingim : Ban icid ia ki briew bad ban shakri ne iarap lem ia kiwei. "Kane ka dei kaba kordor tam ha ka jingim jong ngi ki briew" (Loving people and serving them, she used to say, is the greatest value in life) (Success.....p. 24).

Khnanng ban iarap ia ka ri America ba kan khelaiñ ha ka Thma-Bah II, u Henry Kaiser u la tei palat 1500 tylli ki jhad iapom, kawei hapoh ka 10 sngi. Ia kaba kiwei ki ong bym lah long ma-u u la ong, trei bad ngin lah beit. Kumta u la lah da shisha.

Ha ngi ki briew ka jingthmu ban jop ban kiew shaphrang ka khlaiñ tangba mar ia khlaiñ ruh ka don ka jingpynshoi ban kynran dien, ba ngin ym lah. Kumta ngi hap husiar bha khnang ban ailad ia ka mon babha bad ka raikut sha ka thong babha ba kan jop ia kaba la pynpaw da shisha ha ki kam.

Ka don kawei ka jingjia bashisha. Uwei u briew u la supply diengiap sha bun bah ki briew. Uwei u briew uba la ju thied dieng na u u la shem ba ki diengthang ki kham heh ban ia kaba la iakut. Kumta u la kyntu ia uta u nongdie diengiap ba un da thlieh pynrit ia ki. "Oh, ngam lah ban leh kumta u la jubab. Kan bun bha ka jinglut da kaba leh kumta bad ngan ym ioh jingmyntoi eiei shuh na kane ka jingtrei."

Ka jia ha kawei ka sngi uta u nongthied dieng u la hap thlieh ia kita ki diengiap khnang ban biang ban thang ha atoskhana jong u. Katba u dang leh kumta kyndit la hap na kawei ka thliew na u dieng kawei ka song ba la sop da ka sla-tin. U la plied ia ka bad kaei keiñ ba u lap. Ka pisa \$ 2, 250 ha ki kot \$50 bad \$100. Kumta u la ioh nong ei une u nongthied. Ban dei ba u la kitkhia u nongdie, un jin da la ioh ia kata ka pisa bad un kylla long uba riewspah. Kumta namarkata ka mynsiem shahrem bad mynsiem jaituh hana ba dei ban iaileh kumba ju leh u la ioh ia ka nusip jot.

Kaba kongsan ka long ban ym shah ia ka jingrem. Lada ha kawei ka sngi ba ngi tyrwa ia ki jingdie jong ngi bad ym don ba thied (kaba lah ban pynkeiñ noh ia ngi) ngi shim ia ka raikut ban leh biang sa shisien ha ka sngi babud bad ngi lah ban ioh ia ka jingjop. Ngì la lah ban die (kumta na ka dissatisfaction jong ka negative attitude jong ka mynhynnin, ngi pynmih noh da ka inspirational dissatisfaction jong ka positive attitude ha ka sngi babud, kaba ai artad ia ka jingjop ia ngi.

U Henry Ford u la long u Millionaire. Ki briew ki la tharai ba u la kiew sha kane ka kyrdan namarba u bha nusip, ba u don bun ki paralok ha ki kyrdan bakhraw, ne ba u long uba sian buit. Kumta u la jop. Khlem pep kine ki daw ruh ki lah ban don ha u. Hynrei u la don sa

kawei pat ka bynta..... kata **kaba dang sah (something more)**. U la kwah ban shna ka kali kaba don 8-cylinder ha kajuha motor. Baroh ki enjiniar ki ong 'Em, kabym lah long.' U Ford u la kyntu : "Dei ban shna beiti, trei haduh ban da jop, kam pher watla ka shim por shibun ruh." Pynban namarba ki la hap iai-trei, iai experiment, kata kaba ki mutdur "bym lah long" ka la long. Ka kali Ford ka la dei kaba bha tam ha ka jingtan ha kata ka por bad u la lah ban die kham bun ki kali ban ia kiwei pat.

U briew uba dang 25 snem ka rta ban poi sha ka 65 snem u don hapoh jong u 100,000 kynta ka por trei. Na kane ka por katno ngi pynleit sha ka **Positive Mental Attitude** bad katno sha ka **Negative Mental Attitude**? Ngilah ban jop ha ka thong babha lyngba ki kot ba ai mynsiem, ba ai jingmut bad jingshlur nador ki paralok ne i pa i mei jong ngi. Ka jingjop ka don ha kita kiba iai pyrshang khlem shongthait ryngkat ka mynsiem jingkyrmen (PMA).

Ha ka sngi ba phi ithuh ia ka **Positive Mental Attitude** da lade hi, kata ka dei ka sngi ba phi iakynduh ia u briew bakongsan tam ha ka jingim jong phi, uba dei **"MAPHI HI."** Ryngkat kiwei pat ki kyndon treikam, namar ka Positive Mental Attitude u briew un poi sha ka kyrdan jingdap jingbiang bad jingjop, un koit un khiah met bad mynsiem, un suk mynsiem, un riewspah bad un ioh ia kiei kiei kiba u thmu ha ka jingim jong u.

U Jisu Khrist u ialap: "Suk maphi kiba duk" (Lk 6:20). Kumno keiñ ngin sngewthuh ia kane ka jingong jong u. Khlem artatien u wan longbriew (u Lei-Briew, u Emmanuel) ban iarap iangi ki briew ha ki jingdonkam jong ngi met bad mynsiem.

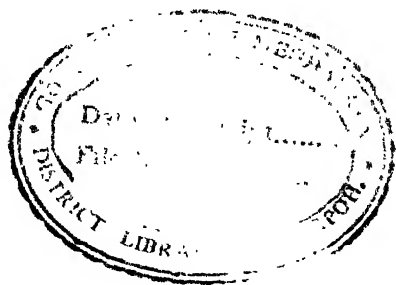
Nyngkong ka jingduk ka pynthylli ia ngi nadong shadong. Ngil tlot ngi lymbiang ha kiei kiei baroh. Ngim lah ban ioh ia ki jingdonkam jong ngi kum ka bam ka diha kaba biang. Ngim lah phah skul ia la ki khun. Ngim lah ban thied ia ki dawai ba ngi donkam. Ngim lah ioh ia kiwei kiwei de ki jingdonkam (necessities) ne kibym larkam tang ba ngi sngewtynnat ban ioh (luxuries of life).

Khlem artatien dei kane ka jingbym long eiei jong ngi kan pynsngewthuh ia ngi ha ka jinglong mynsiem ban nïew ia lade ngim long eiei ruh ha ka liang ka jingim-briew ne jingim mynsiem khlem ka jingiarap lem jong u Blei.

Ki briew kiba jop ha ka jingim jong ki ki kubur ba dei ka Baibyl kaba la ai mynsiem ia ki ban kiew shaphrang. Nalorkata ynda ki la bit la biang ki sngewdonkam ruh ban leh bha ia kiwei pat.

Kumta, kam dei ka spah kaba long ka jingsniew hynrei ka dei ka jingieid spah kaba long ka nongrim jong ki jingsniew baroh. Namar ka jingieid spah u Judas u la die ia u Jisu. Namar ka jingieid spah bun ki briew ha ka pyrthei ki la pyniap-briew, ki la thok ia kiwei, ki la bam-ei bad bam-sap bad kim don ka mynsiem shakri ia kiwei pat.

Haba don ka jingpyndonkam hok ia ka spah, haba ithuh ia ka kum ka jingai babha jong u Kynrad, bad ngi khein̄kor ia ka jingimbriew kham bun shah ban ia ka, ki kyntien jong u Jisu Khrist kin treikam ha ngi : "Ba suk kiba duk" namar ka wanrah da shisha ka jingkmen kaba pura namar ngi la lah ban iasam lem ia ka bad kiwei pat bad ba u Jisu Khrist hi un ong : "Ba phi la leh ha iwei na kine ki barit jong nga phi la leh ha Nga hi." (Mt. 25:40).

Baroh Uba Lah Lada Ai Lad

U Babu Soso Tham ha kawei ka poitri jong u u thoh: "Baroh uba stad lada la plie ia u ka lad." Kane ka long ka jingngeit baskhem jong une u rangbah.

Ha kane ka mat la pynsgewthuh ia ngi ba man la u brieve ka brieve ha kane ka pyrthei u don la ka sap bakyrpang. Donkam tang ban ithuh ia kata bad ban plie ia ka lad. Donkam ban pynshlur ia u brieve ban pyntreikam ia la ka sap ba u don.

Kane ka phang ka pynshai ruh ia ngi ba wei ngi shaniah ia u brieve bad ngi pynshlur ia u da shisha un pynim ia la ka kyrteng. Ngim ym artatien un pyndep bha ia kaba ngi khmihlynti.

Ka jingbym plie lad ne ka jingbym pynshlur ka mih na ka mynsiem bym kheiñ brieve ne bym ñiewkor ia kiwei pat. Ngim ñiewpoh ia ki ne ngim ngeit ba ki lah ban leh ia kata ka kam radbah. Ka lah ruh ban long namar ka jingmut bapoh jong ngi ioh u tbit kham palat ban ia ngi. Kumta ngi kiba long nongialam ne nongpyniaid ngi kwah ban ia long ki nongpyniaid bad kiwei kin ia long hapoh jong ngi. Bad ngim kwah ia ki kin iaryngkat kyrdan ne kham palat ia ngi.

Haba kano kano ka jaitbynrieve ka synshar ia kawei pat, ka kwah ban ia bat bor bad kumta kam kwah ba kita hapoh ka jingsynshar kin kham tbit ban ia ki. Kumjuh ruh ki lah ban don ki nongpyniaid ha ki jait kynhun treikam ha kaba ki kwah ban ia iai-bteng ia la ka lad na lade sha la ki khun ki ksiew ne ki brieve la jong bad kim ailad ia kiwei pat ki jaitbynrieve ne kynhun ban ioh rung ha kita ki jait-kam.

Tang hangno-re un don u brieve uba don ka sap ba shu mih hi. Kiba bun ki hap ia id lyngba ki jingshah hikai ne ki training bapher bapher.

Ha Sor ki brieve ki iabeh ia ka jingnang jingstad na ka bynta la ki khun. Kumta ki phah sha ki skul bad

kolej ne jaka training bapher bapher khnangba ka lawei ki khun kan bit kan biang, ba kin ioh jingtrei ha ki kam Sorkar, Kompani ne kin lah ban plie lad hi ha ki jaitkam bapher bapher.

Ha nongkyndong ka jingkheĩñkor ia ka jingnang jingstad ka kham suki. Nalorkata ki kham don kata ka jingpyrkhat ban bat ia ki riti dustur ka rukom imlang sahlang. Wat **haduh mynta** mynne ki longkpa longkmie Khasi-Pnar ki dang ñai kitkhia ban phah skul kham bun ia ki khun kynthei hana ba ki long ki nongpynroi jait bad namarba ki dei ki shibuit shibor. Ia ki khun shynrang kim da sngewdonkam palat ban phah skul namarba kin hap leit kamai sha iing ki briew ynda ki leit iing-briew ne ki shongkha shongman. Kim poi pyrkhat ba ka nongkylliang kan wan ha ki iing ki sem jong ki hi.

Bunsien ki khun kynthei ba la nang la stad ki sah ha sor ban pyntbit shuh shuh ne ki leit shabar ka Jylla na ka bynta ki jingkhreh bapher bapher. Ki kmie ki kpa ki ñaleh shitom ban pynlut na ka bynta ki jingdonkam ki khun kynthei. Ki hymmen para shynrang ha shnong kibym ioh jingnang jingstad ki ñatrei shitom ban ioh pisa ban dup phah sha la ki hymmen para kynthei kiba dang don ha ki jingpule.

Katne ki nongkyndong ki ña leh shitom. Phewse bun na kita ki thei bastad ki ña-itynnat samla noh ña kiwei pat ki jaitbynriew. Kumta ki kylla long ki nongpynroi jait shawei pat bad lehnohei ka jingtrei shitom ki kmie ki kpa bad ki hymmen para shynrang. Ka pisa jong ki ka la shu pulom ei.

Katta ruh ngi nang ñaroh ba ki kynthei ki long kiba stad. Khlem pep baroh shynrang bad kynthei ki dei ban long kiba stad bad kiba kiew shaphrang lada ngi la lah ban plie ka lad ña ki.

Ila ka jaka ba ngin ioh nong namar ka jingburom dustur bad ka jingkwah tang ña ki khun kynthei ban leit skul ngi la hap ban sah dum. Tang ki khun kynthei babiej ha shnong ki ioh ña ki khun shynrang babiej-hangta para-babiej. Ki khun kynthei bastad ki ioh ña ki nong Sor

bastad ne ia kiwei pat ki jaitbynriew. Haei kan don ka jingroi haba kumta haba kiba stad kim wanphai shuh ban trei ha la ki shnong ki thaw ban kyntiew ia ka rep ka riang, ka ri jynri bad kumta ban poi sha ka ioh ka kot kaba kham biang.

Nangne shakhmat kat ka jinglah ne jingioh lad ki longkpa longkmie ha ki nongkyndong kumjuh ruh ha Sor kin kheinkor ia baroh ki khun shynrang ne kynthai bad kin ailad lang ia ki baroh khlem niew shiliang iano iano. Kin hikai ia la ki khun naduh dangrit ha la iing ia ki jingtrei bapher bapher. Pynshlur ia ki ban leh ia kaba bha, ban long kiba smat bad kiba shlur, ban long kiba don akor don burom. Kam myntoi shuh ban babe hadien namar ia u dieng uba la san kdor kam long shuh kaba suk ban pynbeit.

Ki Jingthmu kim biang khlem Pyntreikam

Ha kawei ka sngi katba nga shong ap ïa ki kamar ban lit ïa ki snar jong nga ha Lad-Nongkrem, kita ki nongtrei ki ïalap khana ba ka pyrthei ka la nang sniew. Nga la jubab ba kiba bha ruh ki don. Bunsien kine kiba bha ki shah leh jop ha uwei u runar. Kumno ka lah ban long kumta ? Namar kiba bha kim nud ban pynpaw ïa ka jingpyrshah. Ki tieng ïa lade. Kim kwah ban ïa bun kam. Ki shu kiar ïa lade. Kumta u riewsniew u ïoh leh khla. Ka paw ba ym don ba bha. La jop tang ka jingsniew. Kumta kam biang ban shu bha hapoh la mynsiem khlem da pynpaw ïa ka shabar ha ki kam.

U don uwei u nong-America uba kyrteng u Irving Ben Cooper uba long u nongbishar batbit bha. Haba u dang khynnah samla u kpa ka kmic jong u ki long kiba duk. Kumta hateng hateng u la hap ban shah thngan. Ban ïada na ka jingkhriat, u la leit tam ïa ki lyngkhot dewïong kiba ha lynti rel. U da phikir ïoh ki para-klas jong u kin ïohi ïa kata.

Pynban ki la ju ïohi ïa u bunsien ba u leh ïa kata. Kawei ka kynhun "Gang" ka la ap-thap ïa u bad ki la knieh noh na u ïa baroh uta u lyngkhot dewïong bad ki la bret noh shane shatai. Kumta la isynei shisha ïa u Ben ba u shah lehbein. Kumta ka la jia bunsien.

Jia ryngkhat u ïoh pule ïa kawei ka kot ba la thoh da u Horatio Alger ba kyrteng "Rober Coverdale's Struggle". Kata ka kot ka pynsngew ba ka jingjop hapoh jong ngi kan ym paw pyrthei lynda ngi la kloï ban ïaleh. Kumta u la mutdur ïa lade ba u dei u hero (u rangkhat-arbor, u khla-ka-wait). U la ïoh mynsiem ban ym kynran dien.

Ha kawei ka step ynda u la ïoh lum ïa ki lyngkhot dewïong u la ïohi biang ïa ki 3 ngut ki khynnah-gang khynnah dakaid kiba ju leh bein ïa u. Mynta u la pynkhreh. Kum kita ki khla-ka-wait um shym la phet noh pynban u la tur sha ki bad u la ïaleh. Um pynsngew

shuh ia ki jingmong ka khmut ka khmat. Kita ki khynnah dakaid ki la phet iam-rem uwei hadien uwei pat.

Haba nga dang khynnah dang pule ha Klas V, la don uwei uba pule lang uba la samla bha. U la leh khla bha ia ki khynnah jong ka Klas bad u la ju pynthut kai kumne bad kumtai. Ngam sngewlah shah shuh ia kane ka rukom leh jong u. Nga la ong ia u ha kawei ka sngi : "Lada me kwah leh heh ia ngan iatrei bad me mar shu wai ka skul." Kumta mar shu wai ka skul, nga la mih na Klas bad nga la ai ia ki kot skul ha uwei u para-Klas. Watla nga long uba kham rit shibun ha ka met bad ka rta, nga la ialeh bad iabok katba nga nang ei.

La pyniakhlad noh ia ngi. Ha ka sngi babud uta u khynnah u la shah beh skul (Imat u la sngewlehrain u la pep skul hi, ngam kynmaw shuh kumno ka la jia ia u) bad nga la sah. U Asstt. Headmaster uba la ieid thepmynsiem ia uta u khynnah-samla u la peit dom bha ia nga. Pynban nga la jop. Naduh kata ka sngi ka klas ka la iaid beit khlem don jingpynwit shuh.

Kumta ka jingjop ka don hapoh jong ngi bad ka paw haba ngi pynpaw ia ka. Ngim dei ban buhrieh ia ka tang ha ki jingthmu babha. Namarkata kaba sah tang ha ki jingmut babha kam myntoi eiei. Kane ka dei ban kut ha ka jingpyntreikam. Bad ka jingpyntreikam ka dawa pat de ban don ia ka jingthmu bashai bad kaba skhem.

Bun bah na ngi ngi don la ki jingthmu babha. Ng donkam ban raikut ban pyntreikam ia ki. Ngim ym buhteng pynban ngin sdang noh shisyndon. Da kaba leh kumta ngin ioh jingmyntoi shibun. Kiwei ruh kin myntoi na kita ki kam bashlur jong ngi. Ka imlang sahlang kan ym sah khunswet ha ka tieng ka smiej pynban kan sa shongshngaiñ bad shong suk shong saiñ. Hato ngim kwah ban pyndep ia la ki jong ki bynta khnang ba ngin ioh ia kane ka thong babha, ba ngin bit ngin biang ia lade bad ia kiwei ?

Kum kita ki kamar ngi ju iashongkai paralok hangne hangtai bad ngi iathuh khana kumno ka imlang sahlang ka shong syier. 90 na ka 100 ki jingjia ha ki kot khubor ki dei ki khubor basngewsih jong ka jingpyniap-briew, ka

jinglute, ka jingbam-klop, ka jingleh sting ha la ki kam ki jam, ka jinglehmon ki khun ki kti, ka jinghiar-dor ka akor ka burom, bad kum ki riewpyrkhat ngi da sngewangnud da shisha. Phewse hapoh la ka mynsiem ngi la sngewtynn timer ban ioh ia kito ki khubor batriem. Ka jingtiplem ka la iap. Ngii la pule ia ki khubor kum ka drama. Don ruh kibym bang ja ne sha khlem da ioh pule kotkhubor shuwa.

Namarkata donkam ban sdang. Ngim dei ban kylli : "Mano uban leh ia kata nyngkong ?" Baroh uwei pa uwei ngin sngew ka dei ka kamram bad deiti bakylntang ba ngin pynpaw ia la ki jingthmu babha jong ngi ha ki kam. Hangta kita ki jingthmu ki paw shai ba ki long kiba biang ne kiba ngi hap wad da kiwei pat.

Ngin kynmaw katta sien ba ngi la pep ban pyntreikam ngi la pynduhnong ia lade bad ia kiwei. Ka jingsniew ka la shongkulai halor jong ngi bad jong kiwei pat namarba ngi la pynsepei ia kata kaba ngi la dei ban leh.

12 Ka longshynrang longkynthei ka dei ka jingai bakhraw tam jong u Kynrad

U Amram Scheinfeld uwei u stad-saïan halor ka longbriew manbriew (genetics) u ai jingmut kumne ia ngi: "Sangeh khyndiat ban pyrkhath shaphang ia lade. Ha baroh ki histori jong ka pyrthei ym don uwei pat thik kum maphi bad shaduh bymjukut jong ki por yn ym don sa uwei pat thik kum phi." Ngì long namarkata iwei pa iwei na ngi kiba kyrpang. La bun bah ruh ki jingialeh bashyrkhei hapoh kpoh i mei shuwa ba ngin ioh jop ban kylla sengkhun senqbriew bad ban dup ioh wan mih sha kane ka pyrthei. Na ki phew millian tylli ki symbai tang iwei na kita iba la ioh ka lad ban wan longbriew. Na iwei na kita ki symbai iba jop i pynlong ia ngi shynrang ne kynthei ryngkat kito ki sap ki phong bahiarpateng na i pa i mei. Ita iba jop i dei iba stet tam, iba koit bakhlain tam. Ngì la kylla long i nongjop ha ka jingialeh bad ngi la rah ha lade ia kita ki jingbit bad jinglah kiba ngi donkam ban pyndep ia ka saiñdur ba la mang na ka bynta jong ngi.

La mang ia ngi ban long ki nongjop (champion). Yn ym don jingeh ha ka jingim jong ngi hangne ha pyrthei kiban kham shitom ban ia kaba la jia ha kpoh jong i mei : **ba ngi la jop ban dup wan longbriew.** Ia ka jingjop la bsiap lypa ha man la u briew ka briew.

Katkum ka jingstad saïans, ngi la long shynrang ne kynthei kum kaba shu jia (accident). Pynban khlem pep ka dei hi ka saiñdur u Blei ban pynlong ia ngi shynrang ne kynthei. Hakhmat jong u ym don kaei kaei kaba sniew. U shynrang um kham khraw ne kham bit dor hakhmat jong u ban ia ka kynthei. Kumjuh ruh ka kynthei kam kham kordor ban ia u shynrang. Ki dei tang ki dustur briew jong ngi kiba pynpher kumta bad ngi pynlong ia kum kine ki riti ki dustur kham palat ban ia ki aiñ-Blei. Lada jia ba ki ia knieh jaka bad ki aiñ-Blei, ngi la jied ia ki pyrshah ia ki aiñ Blei. Ha u Jisu Khrist ki aiñ-Blei ki

kham khraw bad kham kordor shibun shah ban ia ki aiñ-briew. Ia kiba ha shuwa ngim lah ban pynkheiñ. Ia kiba dei ki riti ki dustur briew kam don jingpher lada pynkheiñ ruh khamtam haba ki pyrshah ia ki aiñ-Blei (Mt. 23:16-22).

Ha ka saiñdur jong u Kynrad la ngi dei shynrang ne kynthei ngi long ki jynthaw kiba kordor kham hapoh tang ia U hi (Salm 8). Ha ka rukom kren jong ngi ki Khasi-Pnar, ngi ju ong u Blei u la buh u la thaw bynriew. Kane ka mut ba U la pynbiang shuwa ia kiei kiei baroh. Kita ki san sngi shuwa ban thaw ia u briew ki dei ki millian millian snem ba ki stad saians ki hikai ia ngi. Kumta u briew (shynrang bad kynthei) u long uba khraw, uba kordor, uba ha khlieh tam ia kiei kiei baroh. Ma-u u long u jynthaw uba hapdeng duh (centrepoin) ba kiwei pat ki jynthaw ba-im ki nguh syiem ia u da kita ki dak ba la ai da u Nongthaw hi ban jer kyrteng ia baroh lin sawdong jong u.

Ki dustur briew kim lah bad kim don hok ban pynpra ia ka jingiadei shynrang kynthei da kaba ai ia kum kita ki jingmut : u shynrang u kham kordor ban ia ka kynthei ne ba ka kynthei ka kham kordor ban ia u shynrang. Kita ki dei ki dustur ba pynphiah bad ka pynlong ia kano kano ka kynhun bynriew ban tlot. Ha ki longiing longsem bunsien ki mih ki khun shynrang bad kynthei. Ngim ym sngewnang ban mutdur ia la u hymmen para shynrang ban niewpoh ia u namar ba ka dustur u Khasi-Pnar ka la hikai kumta bad ban niewkor tang ia ka kynthei. Da kaba leh kumta ngi pynlong kham khraw ma ngi ki briew ban ia u Blei bad ngi buh hakhmat ia lade bad ia ka jaitbynriew ha ka jingtlot jingpra.

Ki dustur tip-Blei tipbriew ki dei ban kheiñkor ia baroh la shynrang ne kynthei bad hangta ngi lan ban mynjur ban khot ia la ka jaitbynriew kaba tip-Blei tipbriew.

Kumba la kdew haneng man la u briew ka briew ngi long kiba kyrpang. Khlem pep man la ka jaitbynriew ruh ka long kaba kyrpang tangba ngim lah ban pynkyrpang ia lade da ki dustur kiba leh-shiliang ia ki shynrang bad

iada tang ia ki kynthei. Ki kyntien : "u shynrang u dei ka ksuit bad ka kynthei ka dei ka snam" ki long pyrshah ia ka bor-pyrkhat briew, aiñ-Blei bad jingstad saians jong ka longbriew manbriew. Ha ka jaka ba ngin sngewsarong, ngin sngewlehraiñ pynban. U Blei Nongbuh Nongthaw hi un ym lah ban kyrkhu ia ngi lada ngi iaineh ha kane ka rukom jingleh kaba bakla.

Kumba ia ka jait ngi ai sha ka kynthei, kumta u shynrang um don hok ruh ban ioh ia ka nongpateng ne ka spah ka hajar. Katba u dang sah ha la iing u kpa ka kmie, u ioh jinghikai na la u kpa ia ki jait jingtrei ne jingpyntbit bapher bapher. Ynda u leit iing-briew, u hap sdang biang da kiwei pat ki jait jingtrei bathymmai. Kane ka long pyrshah ia ka rukom ba ju iasngewthuh kumno ngi kum ki briew kylleng ka pyrthei ngi dei ban leh. Kata ka long ba u briew u kham leh bha bad kham lah ban trei shibun bad seisoh nador ba u sngewtynnat tang ha ka jingtrei ba u la ju mlien. Ka jingtrei kam dei ban long kaba u shu leh tang namarba um banse. Ban shu pynbor ia u briew namar ka jingkyrduh ne ba ym banse ka pynlong ia u ban trei tang dep rukom.

Haba u briew ka briew ki long kyrpang (special), ka shong hok ba ngin ñiewkor bad burom ia ki, ia ka mon laitluid jong ngi, ia ka hok ban ioh ka lad ka lynti ka nongpateng na la ka kmie u kpa bad ban iaineh ha ka jingtrei ba u la ju tbit bad sngewtynnat bha.

Da kaba bat ia ka aiñ-Blei ban burom ia baroh - shynrang bad kynthei bad ia ki hok longbriew manbriew jong ki - ngi lah ban pynpher ne **modify** ia ki dustur bad ngin iaineh skhem kum ka jaitbynriew. Bad haba ki daw jingbakla ki iai don ryngkat bad ngi bad ngim kloï ban pynbeit ia ki, ka jaitbynriew kan ym lah ban neh slem.

13 U briew u don ka met, ki tipthuh bad ka jabieng bor-pyrkhat

Phi dei ka jabieng bor-pyrkhat bad ka met. Namar kane ka bor-pyrkhat phi ioh ia ki bor ba-radbah ia kiba la tip bad ba ym shym la tip (power known and unknown). Donkam kumta ban wad bniah ia kita ki bor ba-radbah jong ka jabieng bor-pyrkhat jong phi khnang ba kine ki bor ki lah ban pynioh haphi ia

1) ka jingkoit met, jingmut jingpyrkhat bad mynsiem, ka jingkmien bad ka spah;

2) ka jingjop ha kano kano ka kam ba phi trei;

3) ka lad ban iakynduh, ban pyndonkam, ban pyniaid bad ban pyniabieng lang ia ki bor ba la tip bad bym shym la tip (conscious and subconscious).

Ngi donkam ban wad bniah ia baroh ki bor mynsiem kiba mih ha lyndet ka jylli jong ki bor met ba ngi ju tip bad ia kiba ngi lah ban pyndonkam, watla ngim tip janai kumno ki treikam.

Ka met jong ngi ka dei ka jingai bakhraw jong u Kynrad. Ka jabieng ka pynmih, pdiang, buh jingkynmaw bad pyniaid ia ka. Ka synshar ia ka met bad lyngba jong ka ka jabieng ka treikam.

Ka jabieng jong ngi ka don arbynta : kaba ngi khot ba lah ban tip (conscious) bad kabym lah ban tip (sub-conscious). Kine ki iatreilang. Kumno ki iatreikam? Ka nuksa jong u Bill McCall jong ka Sydney, Australia kan pynshai ia ngi. U la don ka jingthrang ban riwspah. U la wad ia ki kyndon (rule) kumno ban long kumta. Kumta u la pule ia ki kot ba ai jingmut (inspirational books) khamtam ia ka **Think and Grow Rich**. U sdang sngewthuh tad ynda u la pule saw sien ia ka. U la shem ha ka lynnong kaba dei shaphang ka **auto-suggestion** kaba pasiaw ne kren ha lade. Kane ka long ka lad kumno ban hukum ia ka jabieng bym lah ban tip (subconscious).

Kumta u la ïoh jingmut ban riewspah lyngba ka jingpasiaw ha lade (get rich through auto-suggestion). Namarba ka jabieng ba lah ban tip (conscious) lyngba ka **conscious auto-suggestion** ka pynïaid ïa ka jabieng bym lah ban tip (subconscious mind) da ki jingmut baseisoh, ne lada ym suitñiew ne kheĩñkor ka shah ïa ki jingmut jingpyrkhat ba pynjot ban treikam hapoh kata ka **sub-conscious mind**.

Kumta da kaba ngi pule jam arsien laisien ïa kaba ngi la thoh, ka jingthrang jong ngi ban riewspah da ka jingsngewthuh shai bad da ki bor tipthuh baroh la kumba ngi la ïoh lypa ïa ka pisa, ïa kane ka jingthrang la pynpoi sha ka jabieng bym lah ban tip. Da kaba ïai pule bunsien ngi la pynmih ïa ka rukom pyrkhat kaban iarap ïa ngi ha ka jinglehshitom ban ïoh pisa.

U McCall u la buh ka por ba hapoh ka snem 1960 un long u Millionaire. 4 snem shuwa u la da long kumta.

U brierw uba la jan dkut mynsiem ba ki doktor kim sngewdon jingkyrmen ruh namar ka auto-suggestion, kata ka jingpynshlur ïa lade da ki kyntien pynshngaiñ u la khie-im biang bad lah ban koit. Ngì lah ban leh ïa ka lada ngi ngeit ba ngi lah.

Kumta ki don ki jingmut babha ba ngi lah ban pyndonkam ban iarap ïa ka jabieng bym lah ban tip (subconscious mind) ka jong ngi :

1. U Blei u long barabor u Blei uba bha.
2. Man ka sngi, ha ki liang baroh, da ka jingkyrkhu u Blei ngi la kham koit kham khiah.
3. Long kiba shlur ban ïakynduh ïa ka jingshisha.
4. Kaei kaba ka jabieng ka lah ban mutdur bad ngeit ka lah ruh ban pyndep pynurlong.
5. Man ki jingeh ki don ïa u symbai jingmyntoi ba kham khraw.
6. Phi lah ban leh ïa kano kano haba phi ngeit phi lah.

Ka met jong ngi ryngkat ki tipthuh, ka bor ban mad, ban iohsngew, ban iohi, ban ktah bad ban sma ka pynlong ia ka machine (ka kor) bakynsai ba la ai da u Nongbuh Nongthaw, ka jabieng pat ka long kum ka kor electric ban pyniaid ia ka met jong ngi.

Da ki jingmut jingpyrkhat ba kyntiew (Positive Mental Attitude) bad da ka **conscious auto-suggestion** ngi pynpoi ia kita kiei kiei kiba tei sha ka jylli jong ka **sub-conscious mind** ba kan treikam bad ba kan leh ia ki kam radbah kam baphylla.

Ka jingmut jingpyrkhat bapynpoh ne pynrit mynsiem (Negative Mental Attitude) ka ktah ia ka jylli jong ka **sub-conscious mind** ban pynjot ia u briew hi baroh shiryngieng ha ki jingmut jingpyrkhat, ka jingkoit jingkhiah, ka mynsiem, ki jingtrei jingktah bad ka jingfadel jong u bad kiwei pat.

Ka shonghok kumta ban pyndonkam bha ia kane ka bor pyrkhat ban treikam bha lyngba ka met ia kiei kiei kiba tei bad kiba iarap ia lade bad ia kiwei.

Ban pynkut noh, ha ki snem 1988-89, nga la don tang T. 5000/- hapoh pla. La don ka jingtyrwa ia ka jaka (madan) hajan kawei ka skul bad ka dor kata ka jaka ka long T. 1,70,000/-. Nga la ikwah eh ia kata ka jaka. Nga sngew ba kan long ka jingiarap kaba khraw ia katei ka skul. Kumta nga la leit sha u trai jaka. Nga la kyrpad ia u ban shah ba ngan siew ar **instalment** hapoh ka shi snem. T. 85,000/- shisien siew. U la mynjur. Nga la siew ia ka pisa baroh. Nga la pynmih pisa sa T. 30,000/- ban tei ia ka kynroh bad nga la ai boksia T. 6,000/- ia ka nongsumar ia kata ka khyndew. Ngam sngewngan ban mutdur hynrei ka la jia kumta.

To ai ba kane ka nuksa kan ai mynsiem ia ngi ban nud ban jam sha ki thong badonburom, kiba tei bad kiba selsoh.

Ki Kot Ba Ai Mynsiem

Ngi la ju iohsngew ia ka jingong : “Ki kot ki long ki paralok jong ngi. Haba ngi duh jingkyrmen, ki ai jingshlur. Haba ngi kutlad, ki ai jingmut. Hapdeng ki jingeh, ngi ioh mynsiem. Haba ngi bie j ki ai jingstad jingshemphang. Haba ngi sngewkynjah, ki ai mynsiem.”

Ki kot ki don ar-jait haba shu kren kyllum. Ki kot babha bad ki kot basniew. Ki kot babha ki ai jinghikai babha. Ki pynshlur ban leh bha. Ki iaroh haba phi leh bha. Ki hikai ruh ia kiei kiei kiba kordor ha ka jingim. Ki kot basniew ki dei kiba ialam ia ngi sha ka jingim basniew da ki jingmut jingpyrkhat bym tei kiba ktah ia ka jingim mynsiem, ka jingiadei parabriew ne jingiadei bad u Nongbuh Nongthaw.

Ha kane ka lynnong ngi kren shaphang ki kot babha ba ai mynsiem ha ka liang ban kiew shaphrang ha ka spah ka phew da ka jingleh hok, jingtrei shitom, jingkloi ban iarap bad ai mynsiem lem ia kiwei bad ka jingleh sbun bad leh isynei ia kito kiba donkam ia ka jingi arap jong ngi kum kiba duk, kiba pang ne kiba anna. Hangne la pynsngew ia ngi ba kaba kwah ban riwspah ban kiew shaphrang ka long kaei kaei kaba bha bad ba u Blei hi u iarap. Um kwah ia ngi ban sah duk.

Kine ki kot ki ai ha ngi ia kine ki jingmut. Ba ngi dei ban shai ha ka thong bad ba ngi dei ban leh eiei katkum kane kaba ngi thmu. Nangta ngi donkam ruh ban iaineh ha kane kaba ngi la jam watla ngi iakynduh ia ki jingeh ha lynti. Ngi donkam ruh ban buh ia u Blei Nongbuh Nongthaw hapoh ki kam ki jam jong ngi.

Kine harum ki long ki kot bakongsan.

1. Ka **Baibyl** (Rom 13:13-14; Phawar 23:7; Mk. 9:23;9:24; Mt. 9:29; Jakob 9:20; Mk. 11:24; Rom 8:31; Mt. 7:7; 23:31-35; Mk. 16:16; rom 7:19; 7:15; Kam 3:6; 1Tim. 6:10; Eksodus 20:15).

2. Bettger, Frank : **How I Raised Myself from Failure to Success in Selling.**
3. Bettger, Frank : **How I Multiplied My Income and Happiness in Selling.**
4. Bristol, Claude M : **The Magic of Believing.**
5. Bristol, Claude M & Sherman, H : **The New T.N.T.**
6. Caprie, F. S. & J. R. Berger : **Helping Yourself With Self-Hypnosis.**
7. Carnegie, A : **Autobiography of A. Carnegie**
8. Carnegie, Dale : **How to Win Friends and Influence People**
9. Carnegie, Dale : **How to Stop Worrying and Start Living**
10. Day, Harvey : **Thirty Days to a Super-Power Vocabulary.**
11. Dudley, G. A: **Rapid Reading.**
12. Clason, George S. : **The Richest Man in Babylon**
13. Ennever, W. J. : **Your Mind and How to Use It.**
14. Furst, Bruno : **Stop Forgetting.**
15. Germain, Walter M : **Magic Power of Your Mind.**
16. Hill, Napoleon : **Think and Grow Rich.**
17. Johnson Dr. S. : **Who Moved My Cheese ?**
18. Koran, Al : **Bring Out A Magic in Your Mind.**
19. Lorsyne, Harry : **How to Develop a Super-Power Memory.**
20. Lorsyne, Harry : **Secrets of Mind Power.**
21. Oakley, Gilbert : **How to Cultivate Confidence and Promote Personality.**
22. Oakley, Gilbert : **Secrets of Self-Hypnosis.**
23. Orisson Swett Marden : **Self-Help.**
24. Osborn Alex F. : **Your Creative Power.**
25. Osborn Alex F. : **Applied Imagination.**
26. Peale, Norman V. : **The Amazing Results of Positive Thinking.**

27. Peale, Norman V. : **The Power of Positive Thinking.**
28. Peale, Norman V. : **Stay Alive All Your Life.**
29. Perma, Woolf & Ruth : **How to Use Your Imagination to Make Money.**
30. Schindler, Dr. J.A. : **How to Live 365 Days a Year.**
31. Schwartz, D. J. : **The Magic of Thinking Big.**
32. Simmons, Chas. M. : **Your Subconscious Power.**
33. Stone, W. Clement : **The Success System That Never Fails.**
34. Sweetland, Ben : **I Can !**
35. Sweetland, Ben : **I Will !**
36. Sweetland, Ben : **Grow Rich While You Sleep.**
37. Peale, Norman V. : **Tough-Minded Optimist.**

Pule da ka jingpuson bad jingpynleit jingmut. Pule la kumba u nongthoh u dei u paralok jong phi uba thoh sha phi hi. Da buh jingmut ruh ia kael ba phi kwah ban shem. Ia kaba phi la shemphang da pyntreikam ha ki kam. Da pule arsien laisien khnang ba phin kham ioh ia ka jingthmu ba ka/ki kot ki ai iaphi.

Lada ka kot ka bha ka dei ban iarap ia phi ba phin long u briew uba kham bha bad ka pyrtnei sawdong jong phi kan bha ia phi hi bad ia kiwei ruh.

Pule khamtam ia ka kot da u Napoleon Hill bad W. Clement Stone, **Success Through a Positive Mental Attitude.**

To ngin jop da ki jingmut jingpyrkhat kiba tei kiba pynshlur ia lade bad ia kiwei.

Ka Jingleh-hok ka wanrah la ka Bainong

Ki longshuwa jong ngi ki ju kyntu: “Kamai ia ka hok khnang ba phin dup im slem ha kane ka pyrthei.” Wat ngim shym kheĩnkor ia ki ktien sneng jong ki kam mut ba ka jingkyntu jong ki ka long kaba bakla.

Kine ki kyntien ki long kiba donkam bha ban puson khamtam ha kane ka por ba bun ka jingbam sap, kaba leh tang ban dep rukom, kaba pynkheĩn jutang bad kabym ju n̄iewkor ia kiwei pat. Tang la biang ia la jong, leh katba mon.

Ki kot kiba ai mynsiem ki pyni ia ki nuksa jong katto katne ngut ki briew kiba ha ka jingtreikam jong ki kum ki nongdie ki la leh hok bad namarkata ka jingleh-hok ki la ioh ia u soh ka jingjop. Ki briew ki shaniah ia ki bad ki kloi ban īarap ia ki wat da ka pisa ruh ba kin dup seng ia ki jingtrei jong ki. Da kata ka rukom lyngba ka pisa kiwei (Other People's Money, OPM) ki la kylla long ki Millionaire. Ki da pynphai ia kita ki pisa ryngkat ka sut bad ki jingai sngewbha bapher bapher. Kumta ka don ka jingshisha ba ka jingleh hok ka siew (Honesty pays) bad ka jingong: “Ka jingleh hok ka dei ka rukom pyrkhat bad rukom treikam ka babiang tam” (honesty is the best policy).

Ka jingleh hok ka wanrah ia ka jingshaniah jong ki briew sawdong jong ngi. Kumta ngi suk ban treikam. Ngilah ban ioh ia kaba ngi donkam. Bad ngi donkam ban iai pynneh ia kane ka jingleh hok. Lada jia kino kino ki jingeh haba ngim pat lah ban pynphai ia kaba ngi la shim kylliang, ngi donkam ban pyntip sha ki da buh jingkyrmen artat. Phi pynpaw ia ka jingsngewnguh bad ynda iohlad pynphai ruh ryngkat ka sut bad ki ktien jingsngewnguh.

Ka jingleh hok ka donkam ha man la ki juk bapher bapher bad ha man la ki jingtrei jingktah. Da ka jingleh hok yn lah ban kyntiew stet ia ka roi ka par bad ka jingdap jingbiang jong uba bun uba lang. Ki jingtrei ba

long ban thaw lad kin wanrah shibun ki jingmyntoi ia ka Sorkar, Kompani ne ia u paidbah. Lah ban pynmih bun ki **project** (scheme) bapher bapher ban pynmyntoi ia u paidbah bad ban pynsuk ia ka imlang sahlang.

Haba don ka jingleh hok ngin ym don jingtieng. Ka jingshaniah kan synshar. Ban leh hok ka pyni ba ngi kwah ban burom ia lade bad ia kiwei. Ngin niewkor ia kiwei bad ngi sngew ba ki donhok ban khmihlynti na ngi ia kaba dei hok ia ki. Kumba ngi kwah ba kiwei kin leh ia ngi ngi leh ia ki ruh kumjuh da kata ka jingmut babha.

Ka jingleh bym hok ka paw la kumba ka pynmyntoi ia ki nongleh. Hynrei ka long tang shipor. Bunsien hi ka jingleh bym hok, ka jinglong arsap, ka jingbamsap, ka jingthok jingshukor, ka hiar raibi ha la ki khun ki ksiew. Ngì don ha ka ktien Khasi ka jingong: "ka biah pongrai." Ka jingsniew ka kha-roi (evil breeds evil) bad hadien watla ngi babe ruh, ka la dier ka por bad ngin ym lah leh eiei. Kan wan ruh tang ka jingsyier bad ka jingma ia ka imlang sahlang. Ki riewdakaid bunsien ki mih na kum kita ki longiing longsem. U kpa ka kmie kin ym lah ban pynbeit ia la ki khun tad haduh ba ki la kyndat noh shisyndon ia u kynjri jingmlien basniew ba teh ba khum ia ki hi. Watla katta ruh ka shitom ban pynbeit ia la ki khun namarba ki la mlien ha kita ki jinglong basniew bad haba la brai la shitom shibun ban jynrat dyngkhong ia ka.

Ki kot kiba ai mynsiem, ki auto-suggestion (self-suggestion), ka Positive Mental Attitude ryngkat ka jingduwai Blei ban pan jingiarap na U kin sa iarap shibun ban jop ia kita ki jingflot-briew.

Ka ri bad ki jaitbynriew ki nang duk bad nang troiñ haba synshar ka jingleh bymhok. Bad khlem pep ka jingkyang jong kine kiba kupshiliang kin poi shakhmat u Nongbuh Nongthaw bad Un ai la ka jingpynshitom.

Kan myntoi aiu ia u briew lada u ioh ia ka pyrthei baroh hynrei u duh noh ia la ka mynsiem ka jingsuk, ka jingpalei mynsiem, ka jingsngewlem, ka jingsngewhun namarba ym shym leh hok leh bha. Ka spah ka dei ka jingai bakhraw jong u Blei ban long ka lad jingmyntoi ia

baroh. Uba khwan lalot, ubym pyrkhat ia kiwei pat, u leh ia kaba bakla. Kumta la ong u Jisu Khrist : "Ka jingieid spah ka long ka tynrai jong ki jingsniew baroh" (Love of riches is the source/root of all evil).

U nongtrei u don hok ban dawa la ka bainong la ong u Paulus Apostol ha ka shithi jong u (1 Kor. 3:8). Kumta man la uno uno u briew uba trei ha kano kano ka kam u don ka hok ban ioh la ka bai umsyep jingtrei shitom jong u. Kata ka dei ka jingburom ia ka jingiateh kular (contract agreement). Da kata ka pisa un lah ban pynbiang ia ki jingdonkam ba dei hok ia u, ia ka iing ka sem bad ia la ki khun ki kti.

Kumba ngi donhok ban ioh ka kam ka jam ka dei ruh kaba shonghok ban pyndep janai ia kito ki jingtrei kiba ngi la wad shitom ban ioh ia ki namar kita ki long ki lad jingiarap ia ka jingim briew jong ngi ha kane ka pyrthei. Katba ngi donhok ban ioh la ka bai umsyep ngim don hok pat ban ioh ia kaba ym dei ka umsyep jong ngi. Ia kata la mang na ka bynta kiwei pat ki jingdonkam bapher bapher na ka bynta ka jingmanbha uba bun uba lang.

Ngi lah lada ngi don ka mon ban jop. Ngi lah ban kiar ia ki jingmlien basniew haba ngi sngewthuh ngi dei ban burom ia lade bad ia kiwei ruh. Ngi lah ban sdang noh ia ka jingim babha shisyndon khlem da huh-teng shuh ioh ba ki jingmlien basniew kin iai iuhroit ia ngi.

16 Kaei Kaei Kaba Biang Ban İoh Ka Biang Ban İaleh Shitom Ban İoh

Kitei ki dei ki kyntien jong u Andrew Carnegie jong ka ri America. Ha ka ktien Phareng: "Anything In Life Worth Having Is Worth Working For." Kane ka long ka **Formula** (ka jingmut kumno ban treikam) jong u Carnegie ban jop ha ka jingthmu jong u bad kaba ai jingkmnen ia u. Ma-u ruh u la iaidd lyngba ki lynti jong ki jingeh. Bad u la buh bad rikyndonong ia kine ki jingmut ha ka jingim jong u.

Jar uba thmu bad uba don ka mon u lah. U lah ban iaidd lyngba ki jingshahrem (failures) sha ka jingjop (success) bad kumjuh un kham stad kham shemphang, un long uba kham janai ha ka jingim, uba suk bakmen, uba koit uba khiah bad uba dap babiang lyngba kita ki jingeh.

Uba buh ia la ka thong u long kum uta u briew uba iapmat shaba palat. Ha ka ktien Phareng la khot ia kane ka jinglong ka **Magnificent Obsession**. U dei u nongthoh uba kyrteng u Lloyd C. Douglas uba la ai ia kane ka kyrteng. Da ka jingialap u la lah ban ktah ia bun spah ngut. Da ki kot nobel jong u u la pynmyllung ia ki phew phew hajar ngut bad da ki phlim jong u u la pynphriang sha ki millian millian ngut. Ha baroh kine u la ai tang kawei ka jingmut ia kaba u la pynpaw pyrthei ha ka kot nobel jong u **The Magnificent Obsession**. U kyntu ha kane ka kot ban don ka jingangnud la kumba iapmat shaba palat (Magnificent Obsession) ban iarap ia kiwei.

Ha kaba iarap phi iasam ia la ki jingdon jong phi bad kiwei pat khlem da khmihlynti ban ioh buskit, jingsiew ne jingiaroh. Buhrieh bha khop ia kata ka jingleh bha. Da kaba leh kumne phi pyntreikam ia ki bor jong ka aiñ salonsar. Namar watla phi kiar ban pdiang ia ki jingsiew na ka bynta ka kam babha jong phi, ki jingkyrkhu bad ki buskit kin sa wan beit shaphi na sha lyndet.

Phi long kiba kumno kumno ruh phi lah ban don ia kata ka jingangnud jingiapmat shaba palat (Magnificent Obsession). Man la u brieve u lah ban iarap ia kiwei pat da kaba iasam shibynta ka jingim jong u. Ym donkam ban da riewspah ne khraw bor ban sei ia kane ka jingangnud. Phi lah ban pynroi hapoh la ka mynsiem ia ka jingthrang bashithem ban iarap lem ia kiwei pat.

Ka la jia ba uwei u brieve um shym la kloi ban iarap tang khyndiat ruh ha kaban shna ia ka **Boys Club of America**, ka seng bhalang ban iarap ia ki khynnah dakaid ban kylla tipsngi. U la behnoh ia uta uba wan iakynduh ia u. "Khie leit nga thait ban iohi ia ki brieve kiba wan khrong pisa na nga."

Uta uba la leit wad jingiarap u la mih na kamra u la mut ban leit noh shisyndon hynrei kumno-re-kumno u sangeh, u la phai dien bad u la peit ieid ia uta u riewspah uba trei la ka kam ha Ophis, u da ong artat : "Watla phim mon ban iasam lem ia ka spah jong phi bad kiba duk, nga pat nga sngew-tynnat. Nga kloi ban iasam bad phi ia kaei kaba nga don - kata ka dei ka jingduwai. To u Blei Un kyrkhu iaphi." Bad u la mih noh hi artat. Thik la kumba ong u Petrus Apostol. "Ksiar ne rupa ngam don hynrei ia kaba nga don ngan ai ia phi. Ha ka kyrteng u Jisu Khrist.....to ieng joit." (Kam 3:6).

Katto katne sngi hadien uta u riewspah ba la beh noh ia u nongiatrei lang ha kata ka seng bhalang u la wan iakynduh ia u ha ophis. U la tied jynkhang. "Nga lah ban rung." U la ai la ka bynta jong u ka **Cheque** kaba kot sha shiteng millian dollars u da ong artat : "Da lei lei phim dei ban iathuh ia ka kyrteng jong nga." "Balei" la kylli uta u nongtrei. "Ngam kwah ban long ka nuksa ia kita ki khynnah kum uba bha namar ngam dei u riewkhuid. Nga ruh nga la long u nongpop." Kumta tang u Nongai Bakhrawtam ia baroh u tip ia uta u brieve.

Kum uta u nongtrei seng bhalang phi lah ban long uba duk pynban phi lah ban iasam lang ia kaba phi don bad phi lah ban ktah shibun ia kiwei. Bad haba phi ioh lad phi lah ban ai sbun. Bunsien kiei kiei kiba kordor haphi ki long kita kiba yn ym lah jop bad lah ktah. Yn

ym don ba lah ban knieh noh ia ki. Tang maphi marwei ba lah ban ioh bynta ha ki.

Katba phi nang iasam katta phin nang ioh. Lada phi artatien, shu pyrshang noh kumne. Phuh samrkhie ia kiba phi iakynduh ha lynti. Kren ieid kren bha ia ki. Jubab don akor. Iaroh hok ia kiba leh bha. Pynkmen ia kiba sngewsih. Ai jingpynshlur, jingkyrmen. Pynpaw ia ka jingburom ne leh burom, iaroh bad ithuh ia ki jinglop jong kiwei. Ai jingmut babha. Pynpaw ia ka jingieid ia la ki parabriew. Pynpaw jingkmen. Duwai na ka bynta kiba hok bad kiba pop. Plie lad ban iashimbynta ha ka jingthmu babha da ka jingkloi lan bad jingthrang mynsiem. Ha kane ka jingiasam lem iasam tang ia kiei kiei kiba bha bad kiar na kiei kiei ki bym bha (share that which is good and desirable, and withhold that which is bad and undesirable).

Kawei ka longkmie ha America ka la duh noh ia la ka khun bamarwei kaba dang 10 snem ka rta. Ban jop ia ka jingsngewsih ka la sdang ia ki kam leh isynei ban pynwanrah ha kane ka pyrthei ia ka jingim kaba kham bha. Kumta ka la klet ia la ki jingsngewsih-kthang. Ban pynklet ia kata ka jingduh, watla ka la shim por palat snem ban iam-kthang, ka la ainguh ia u Blei na ka bynta ka jingieid u tnga jong ka, ki paralok, ba ka koit ka khiah bad ba ka don nadong shadong. Ka la sngewlem ia kiwei pat kiba kham donkam shibun shah ia ka jingiarap lem jong ka ha kata ka jaka iarap ba la tip kum ka **City of Hope**.

U Orison Swett Marden u nongthoh ia ka kot **Pushing to the Front** u la iohmysiem shibun na ka kot u Samuel Smiles kaba kyrteng **Self-Help**. Ma-u ruh u la long u khunswet. Ha shwa u snem 1893, u la kylla riewspah. U la don 4 tylli ki hotel. U la aiti pyniaid ia ki ha kiwei pat. Ia lade u la pynleit por ban thoh kot kumba leh u Smiles ban pynshlur ia ki khynnah samla America u da buh ia ka thong: "Ai Ba Kano Kano Ka Lad Kan Long Ka Lad Bakhraw Namarba Ngim Tip Lano Ka Nusip Jot Kan pynduh kham khraw ia kata." (Let Every Occasion Be a Great Occasion for You Cannot Tell When Fate May Be Taking Your Measure for a Larger Place).

Ha u snem 1893 la mih ka jingkyrduh ka bakhraw ha America. 2 tylli ki hostel jong u ki la ingkhong khait. Ki jingthoh ba u la pynkhreh ki la duh lut. Ka spah jong u ka la jah. Pynban u Marden u la pyneh la ka rngiew. U la pynshngaiñ ia lade. Haba u phai sawdong jong u u la shem ia ka daw ba ka dei ka jingtieng kaba la pynjot. Ka jingtieng ia ka jinghlardor ka pisa America namarba katto katne ki Kompani baheh ha America ki la troiñ. Kumta ki briew ki la tieng ba ioh hiar dor ki mar ki mata bad ka mih ka jingkhiiwin jong ki nongtrei.

Haba u la shong pyrkhath u la sngewdonkam ban pynshlur ia ki briew da kaei kaei kaban ai mynsiem ia ka ri bad ki briew jong ka. U la thoh kot khnang ban ai mynsiem da katei ka thong ba la kdew haneng khnang ba ki briew kin ioh mynsiem bad kin sngewshngaiñ. U la leh shitom bad u la im kyrduh. U la lah ban pyndep ia ka kot ha u snem 1893 hi. Bun bah ki la sngewtynnat ia ka. La pynrung kum ka kot jinghikai hapoh skul. Ki tnat-treikam bapher bapher ki la pynphriang ia ka, ki ophis Sorkar, ki nongkharii, ki nonghikai, ki nongsain pyrthei bad ki riwniam. La pynkylla ia ka sha ki 25 tylli ki ktien ka pyrthei. La shon da ki bun millian tylli.

U Marden u la ngeit skhem ba ka jinglong babha ka dei ka nongrim ban tei bad ban pynneh ia ka jingjop (character is the cornerstone in building and maintaining success). Ka longbynriew manbynriew badonburom hapdeng ki briew, shynrang bad kynthai, ka long ka **jingjop bakhrawtam**. Ban long donburom ha ka jingim babha ka dei hi ka jingjop. U la pyrshah ban shu kwah spah bym hok bad ban lalot. Ha u don kaei kaei kaba kham bha shispah shah ban ia kaba shu wad lad. Ka dei ban pynlong ia ka jingim babha.

Ban jop dei ban iaide da ka lynti babha, ia kaba ngi kwah ba ki khun jong ngi ruh kin pyrthuh-bud, u la kyntu.

Khatduh eh ka kot jong u ka la aimynsiem ban tur shaphrang ym ban artatien ne phai-dien, ban sheptieng.

ne ban shahrem. Ha u ka jingthrang hir hir ka lah ban pynseisoh ha ki kam bad ka long ka lad jong ki jingjop bakhraw.

U Michael L. Benedum uwei na ki heh spah ka ri America katba u dang 25 snem ka rta u la ieng na la ka jaka shong ban ai jaka shong ia uwei u riew-rangbah ia uba um shym la ithuh. Uta u briew u dei u John Worthington, U General Superintendent jong ka South Penn Oil Company. Katba dang iakrenkai u Worthington u la tyrwa kam ia u Mike Benedum. U Benedum u la pdiang bad u la kylla long u nongshem ia ki par umphniang babun bah palat ban iano iano.

Kumno u Mike Benedum u pyrkhat ia ka pisa? Kine ki long ki kyntien ba u jubab. "Nga dei tang u nongsumar jong ka bad ngan sa shah khot ban ai jingkhieñ ia ki kam babha ba nga la lah ban leh da kane ka pisa, ia ka kynhun la jong bad ia kiwei pat kiba wad jingiarap, kumba nga ruh nga la ioh jingiarap slem bah mynshuwa."

Ban pynkut noh ia kane, ngin shim ia ka jingthoh jong u Benjamin Franklin "**Advice to a Young Tradesman**" (1748) uba ai jingmut kumno ban pyntreikam ia ka pisa kiwei (Other People's Money/OPM). "Kynmaw, ka pisa ka don ia ka bor ban phriang bad ban roi. Ka pisa ka lah ban kha pisa bad ki khun jong ka ki lah ban nang kharoi shuh shuh" (Remember, that money is of the prolific generating nature. Money can beget money, and its offsprings can beget more) (na **Success**.....p. 183).

Kumta ka shong ha man la u briew ka briew ba don ka mon babha bad ka jingthmu babha ban wad ia ki lad bad ban ai mynsiem ia kiwei pat wat ban iarap lem ia kiwei khlem da khmihlynti eiei.

17 Sdang ia ki Jingtrei da ka Jingkmen bad Jingsuk Mynsiem ryngkat ka jingtrei smat

Ha kaba iadei bad ki jingtrei jingtah, kawei ka bynta ka bakongsan ka dei ban don ka jingkyntu ha lade ba dei ban **sdang ia ka shisyndon**. Da kaba leh kumta ngi jop ia ka jingpynshoi ban buh-teng bad ban ym leh eiei. Wat u Paulus Apostol u phla kumno u shem ha lade. "Ia kaba bha kaba nga dei ban leh, nga iehnoh, hynrei ia kaba sniew kaba ngam dei ban leh, nga leh ia kata" (Rom.7:15).

Da ka jingpynmlien ban iai pyndep ia la ki kam ki jam, ngi pynlong ia ka jabieng bor-pyrkhat bym lah ban tip (subconscious mind) ban treikam. Kane ka jingmlien ka dei namar ka jingiai-minot ne iai leh bunsien.

U William James u stad-borpyrkhat, u ong kumne: "Bet ia u symbai jingleh jingkam bad phin sa ot ia ka jingmlien; bet ia u symbai ka jingmlien bad phin sa ot ia ka jinglong babha; bet ia u symbai ka jinglong babha bad phin sa ot ia ka bainong ka lawei baphyrnai."

Ka buit ba ngi lah ban pyndep ia kino kino ki jaitkam ka long ban sdang treikam noh. Sdang na kiei kiei kiba rit bad phin sa ioh ia ka jingmlien kaba pynlong ia ngi ban leh eiei ha ki por ki jingeh ne haba ka lad ka plie.

Da kaba buh-teng, u briew u lah ban duh ia ka rel, ban slem trei, ne ban duh ia ka lad kaba lah ban ktah ia ka jingim jong u na ka bynta ka jingbha, wat ban shahrem ha ka thma, bad ka bud sa ka jingbabe. Oh lada nga la leh.....!

Balei ngi buhteng ngim leh noh shisyndon, ka dei namar ka jingartatien, ioh kaei kaba ngi leh kam trei kam. Ng donkam ka jingshlur kaba lah ban ialam ia ngi sha ka jingjop bad ka jingiohnong ia kaba ngim poi pyrkhat.

Kaba railkut, **Lehnoh shisyndon** ka lah ban ktah ia ki bynta bapher bapher ka jingim jong ngi. Ka lah ban iarap ia ngi ban pyndep ia ki kam ba ngi dei ban leh, ia kiba ngi sngewsalia bad ia kiba ngim sngewtynnat ban leh.

Kawei pat ka mat bakongsan nador ba ngi leh shisyndon khlem buhteng ka long ba ngin pynmlien ia lade ban sngewtynnat ia ka kam ba ngi leh. Ka long bunsien namar ka jingdawa ka kpoh ngi la shu pdiang kat ia kano kano ka jait-kam watla ngim sngewtynnat ne iahap bad ka jingpyntbit jong ngi. Hooi ka long kaba bha eh lada ngi ioh ia ka kam kaba ngi sngewtynnat bad ngi la pynkhreh.

Balei ngi donkam ban kyntu ia lade ban sngewtynnat ia ka kam ba ngi trei ? Ki daw ki long ba ngi lah ban aiti bad kitkhia ia ka kam bad ngin ym shu leh tang ban pyndep rukom. Da kaba kitkhia bad trei naduh ka mynsiem ngi lah ban shakri kham bha ia kiwei. Kan don ruh ka jingseisoh bad jingiohnong na kata ka jingtrei. Kan pynroi ia ka spah jong ka Kompani ne ka Sorkar bad khatduh kan wan ka mynsiem bakmen ba ngi la pyndep hok bad janai ia la ka kam. Namar haba ngi ieid ia ka kam ngi wad ki lad kumno ban kham tbit ne kham tip janai ia ka. Ka jingkiew kyrdan ruh kan wan hi khlem da poi pyrkhat. Mano ubym kwah ia u briew ba leh bha watla ngi bein ia u ha lyndet ? Balei ngi bein namarba ngim lah ia lade, ne namarba ka jingtlot briew ne ka jingjaituh ka pynlong ia ngi ban trei tang dep rukom. Ki soh bakynsha ki mih bun na kum kita ki rukom leh. Kumno ngin sneng ia la ki khun haba ia lade ngi leh ? Ka jingleh klop ne jingleh bym hok ka ktah ia ka hok jong kiwei bad ka snam jong ki ka ud sha u Nongai ia kiei kiei baroh.

Kaba trei hok, trei da ka jingkmn, ka wanlam ha u briew ia ka jingsuk. Ka pynjan ia u ha ka jingiadei bad kiwei bad ka iarap ia u ban im suk im slem hangne ha sla pyrthei. Ki jingklusai jingmut, ki jingrit mynsiem kin ym lah treikam ha ka jingim jong u.

Ka don kawei ka jingrwai ha ka ktien Phareng kaba ong kumne: "Nga kwah ban kmn, hynrei ngan ym suk, tad haduh ba nga lah ban pynkmn ia phi ruh." Lada ngi wad jingsuk, pynkmn ia kiwei pat.

Lada ngi koit ngi khlaiñ, ngi blang ka met ka phad ne ngi anna ruh ngi lah ban ioh jingsuk. La kha ia ka Helen Keller kaba kyllut, bym lah kren bad kaba matlah. Tang ka tipthuh jingtah ka don. Da kata ka pynkmen ia kiwei bad ka ioh jingkmnen ha lade. Ka la thoh kumne: "Uno uno naduh dohnud u kren bha, u phuh samrkhie, ne u pyntngen ia uwei pat ha ki jingeh, un ioh ia ka jinghun mynsiem, ka jingjop ia ki rai-eh ba ngi sngew ngim lah, bad ia ki jingtnei ba ngi sngew ngim lah ruh ngi lah ban jop. Ieh kito kiba wad jingsuk kin shong puson khyndiat kin iohi ba ka jingkmnen ba ki la iohmad ka long kaba bun bah la kum ki phlang ha sla kjat ne ki um-ksiar um-er jong ka por step."

Kumta kaba trei da ka jingkmnen ka wanlam jingkmnen ha baroh sawdong. Kaba trei sngewsih bad pynat ka wanrah jingsngewsih ruh ia kiwei. Ki don ki briew kiba shu khñium lynter. Kim iohi jingbha eiei. Ia ki jingshem basngewsih jong ki ki ai lem ha kiwei pat.

U Charles Steinmetz u long uba sniewdur pynban u long uba stad bha. Katba dang pule u la pyrshang ban pyniadei paralok. Haba u wad jingtnei bun ki kyntait namarba u sniewdur. Ka kompani General Electric ka la ai kam ia u ha ka tulop \$ 12 shi taiew. U la trei minot bad u la pyniadei paralok para-nongtnei. U la khreh bha ia ka kam. U Chairman jong ka Kompani u la iohi ia ka jingtnei hok jong u bad ka jingtbit. U la ong ia u: "Leh katba phi mon ia kane ka Kompani. Phohsniew baroh shi sngi ruh lada phi mon. Ngin siew ia phi ia kita ki jingphohsniew."

Une u Charles u la trei shitom bun bun kynta. Hapoh ka jingim jong u hi u la pynmih palat 200 tylli ki jingshem ha ka rukom electric (200 electrical inventions) bad u la thoh shibun ki kot shaphang kane ka subjek.

Ka jingkmnen ha ki jingtnei ka dei ban sdang ha la ki longiing longsem jong ngi. Ka longiing ka dei ban long ka tynrai jong ka jingsuk, jingieid bad jingshngaiñ. Kam dei ban long kumwei pat. Hynrei bunsien la mih ki jingiakynroi bad jingiapra bad jingiashong khlad.

Haba ym iadei jingmut pyrshang ban pynbeit ia lade da kaba don ka thong ban tei bad ban pynbha. Pyrshang ban sngewthuh. Kiar na ki jingiania ia bun ktien. Thoh da ka shithi ban iasuk namar ka jingthoh ka kham treikam bad haba ngim nud ban kren.

U Rabbi Louis Binstock u pynmih ha ka kot jong u **The Power of Faith** ia kine ki kyntien: "Ia u briew la kha ban iatylli. Ka dei ka pyrthei ba u la pynlong hi kaba pynkhlad ia u-ka pyrthei jingthala, ka pyrthei jingthok shukor, ka pyrthei jingtieng. Da ka bor jingngeit, ai ba un lumlang biang ha lade... ka jingngeit ha lade, ka jingngeit ha la ki parabriew, ka jingngeit ha la ka lawei jong u, ka jingngeit ha u Blei jong u. Tang hangta ka pyrthei kan sa ia tylli. Tang hangta u briew un sa shem jingsuk bad jingkmen mynsiem."

Lada u briew u leh ia kaba dei ka pyrthei jong u ruh kan sa long kaba dei. U lah ban khring ia ka jingsuk kumba u tan ia ka spah, ka jingsngewsih ne ia ka jingduk. Kaci ka jubab ngin ai ? Ka long ba ngin iaid ha ka lynti kaba dei bad ban leh ia kiei kiei baroh da kata ka rukom-im bad rukom pyrkhath.

13 Ym Dei Ban Pynlehnohei İa ka Bor-Pyrkhat Jong ngi da ki Jingmut ne Jingsngew Kiba Bakla

Ngi donkam **ban leh shisyndon** ban pynbeit İa ki jingpyrkhat ba bakla sha kiei kiei kiba tei da kaba pynleit jingmut ha kiei kiei kiba ngi thrang hir hir bad ngi kyntait İa kiei kiei kiba ngim mon.

Ka daw ka long ba ka bor-jingsngew, ka bor jingmut jingpyrkhat bad ka mynsiem jong ngi ka shu tlot ei haba ngi khuslai, ngi isih ne ngi shun İano İano, ngi don ka jingtieng, ngi suba sniew, ngi dom ngi bitar bad ngi buhnud.

Ka jingduwai u Francis Assisi Bakhuid ka dei ka lad kaba İarap İa ngi. Ka hikai ruh İa ngi kumno ngin pdiang İa ki jingeh baroh kiba wan sha ngi.

"Ah Blei to ai ha nga ka jinghun ban pdiang İa kiei kiei kiba ngam lah ban pynkylla, ka jingshlur ban pynkylla İa kiei kiei kiba nga lah bad ka jingstad jingshemphang ban sngewthuh İa ka jingİapher."

Don kiba shahrem hapdeng ki jingeh ne jingkyrduh da kaba sdang ka tuh, ka thok, ka bamsap ne ka jingbym leh hok. Pynban wei ngi sngewthuh İa la ka jingbakla, shisyndon ngi dei ban kiar bad ban im noh da ka jingim kaba bha.

Kumta kiei kiba ngi dei ban weng noh na ki jingmut jingpyrkhat bapynpep, pynsahdien, pyntieng pynartatien, ki long kumne harum.

1. Baroh ki jingsngew, jingthrew, ki jingmlien, ki jingngeit biej kiba tehmraw ne pynlong İa ngi ban shahrem ne kynran-dien. Ngim don mon shuh ban tur shaphrang bad ban pyrkhat ba kaba ngi mon ngi lah.

2. Haba ngi iohi tang ki jingbakla suda ha kiwei pat.
3. Haba ngi iania bad iasngewthuh bakla namar ngim shai ka jingmut jong iwei iwei pat.
4. Haba ngi pyndonkam ki kyntien kiba kynthup lut ia kiwei ruh kum kaba ong "U John u sniew, kumta ki bried baroh ki sniew."
5. Haba pyrkhat ba ka bym banse ka thom ia ka sang bad ba ngi lah ban leh bym hok.
6. Haba buh jingmut ia kiei kiei kibym khuid ne mlien ia kiei kiei kibym khuid.
7. Ka jingtieng hana ba long kaba sang ban pyndonkam ia ki bor ka jabieng jong ngi kum kaba pdiang ba "kaei kaei kaba ka jabieng ka thmu ka lah."

Kane ka mynsiem shahrem ka pynlong ia ngi ba ngin ym leh eiei ruh ne ban leh ia kaba bakla kaba pynlong ruh ia ngi kiba sahduh bad kibym tip ia ka jingshisha.

Haba long kumta ka dei ka dawbah jong ki jingshahrem ba u bried ka bried kin ym lah kiew shaphrang ha ka jingim jong ki.

Pynban shim ia ki jingeh kum kiei kiei kiba bha ban tei, ban tur shaphrang. Balei ngi iakynduh ia kine ki jingeh ? Ka daw ka long namarba mangi bad baroh kiei kiei hangne ha sla pyrthei ngi don ha ka jylli jong ki jingkylla. Kane ka dei ka aiñ salonsar jong ka pyrthei mariang. Ka jingjop ne jingshahrem ban ialeh ia kine ki jingkylla ka shong kumno ngi pyrkhat da ki jingpyrkhat kiba tei ne kiba shahrem ?

Ki jingeh ha la shimet ki mih na ki jingpang mynsiem, ka jingkyrduh, ki jingmut jingpyrkhat, ki jingim ba bakla ne ki jingpang jingshitom.

Ki don ruh ki jingeh kiba mih na ki kam ki jam ne ki jingtrei jingktah.

Kawei ka bor kaba ktah shibun ia ka jingim mynsiem, ia ka akor-bried, ia ka jingmut jingpyrkhat bad ia ka jingkoit jingkhiah ka dei kaba iadei shynrang kynthai

ne ka bor jinglong shynrang kynthei. İa kane dei ban pyndonkam hok lym kumta kan pyntroiñ shibun İa ngi. Da kaba pyndonkam bha İa ka kan long ka lad jingtyngkan, jingİaieid bad jingshakri İa kiwei pat.

U George W. Campbell u ong ba "kaei kaba ngi İohi ka long barabor ka jingpynshai jong ka jabieng. Ngi donkam ban pynmlien İa ka jabieng ban batai İa kaei kaba ngi İohi khnang ba ngin lah ban İohi hok İa kiei kiei sawdong jong ngi" (**Success...** p. 116).

Artat ki khmat jong ngi ki lah ban **İohi jan ne İohi jngai**. Dei kaba pynmarbiang İa ki ba ngi lah ban İoh jingmyntoi shibun namarba uba İohi jngai u lah ban klet İa kaei kaei kaba hajan eh bad uba peit jan eh u lah ba ym peit jngai. Namarkata donkam ban da phikir bha İa kiei kiei baroh sawdong jong ngi kiba ngi İohi **İoh don pynban ka ksiar babun bah hapoh kper jong ngi**.

Ka rukom peit jong ngi ka dei ban long kaba tei. Ngi donkam ban hikai kumno ban peit bniah sawdong jong ngi da ki khmat kiba thymmai, ban İohi İa shibun ki lad kiba don sawdong, bad ha kajuh ka por, da kaba peit jngai İa ka lawei ngin shem İa ki lad kiba don ruh hangta.

Haba la shem donkam pat ban pyntreikam noh İi khlem da buh-teng. Nalor kata kaba la tai haneng, don sa kawei pat ka jingkhanglad kaba paw ha ki rukom-kren harum:

a. **Kam lah long:** Kine ki dei ki jait-briew kiba pynduh jingkyrmen bad khang lad İa kito kiba shlur bad wad jingtip ban tur shaphrang. Ki peit İa kito kiba lap İa ki jingshem ne lad bathymmai kum ki riwlamwir ba dei ban khanglad bad ban pynshitom İa ki namarba kim pdiang İa kiei kiei kumba la ju long. U Galileo u la shah pynshitom namarba u la hikai ba ka pyrthei ka long kaba pyllun pyrshah İa kaba ju pyrkhat.

b. **Ym dei ban leh eiei Mynta:** Ki dei kito kiba buhteng. Ki kular ba kin sa leh lashai ha ka jaka ba kin pyndep noh shisyndon mynta. Katno sien ngi la İaleh kumta, khamtam İa ki jait kam kiba ngim sngewtynn timer.

k. **Ym dei ban leh:** Lah ban leh tang ba ym dei ban leh namarba ka long kaba bakla. Ym dei ban shu leh tang dep rukom pynban dei ban da leh bha, da trei shitom ym shu pyrthuh-bud, dei ban da tip ne sngewthuh bha, da ioh nongrim kaba thikna kum kaba thaw jingrwai ne tem jingtem bad kumno ban **improvise** dei ban da tip bha ia ki rul.

d. **Watla ngi duna ne anna ka met ka phad** pynban da ka mon bajwat ngi lah ban kiew shajrong. Ki brieve kiba tlot met ki kylla khelaiñ; kiba dkoh ki jop; kiba ioh jingpang T. B. pynban ki pawnam ha ki jingrwai jong ki; kiba pang polio pynban ki tbit ha ka shad ballerina (**Importance of Feeling Inferior** da ka Marie Beynon Ray Harper). Tangba da bishar bniah phi don ne em ia ka sap ha kita ki jingialeh, da kita ki jingkylli. Kaei phi kwah? Balei phi kwah kumta?

Ym dei ruh ban shu raikut kyndit ban ong ba ngim lah ne ba lah ban leh. Da pynshong nongrim shuwa ban leh ne ban ym leh.

19 Ka Jingkoit Met bad Mynsiem ka İarap ban Im kham slem

Mano ubyn kwah ban İoh İa ka jingkoit met bad mynsiem ? Khnang ba ka jingim u briew shıtylli met bad mynsiem kan İaid shaphrang ka jingdon İa ka mynsiem kaba jop (Positive Mental Attitude) ka long kaba donkam.

Ka mynsiem kaba jop ka İarap bha İa ka jingkoit jingkhiah jong ngi, ka bor ka sor jong ngi kaba ngi sei man la ka sngi bad ba ngin İoh İa ka jinghun jingkmn ha la ka jingim bad ha ka jingtrei jingktah.

Ban İoh İa kane ka jingjop u briew u hap leh shitom ban İai ong ha lade, bunsien ha ka shi sngi : "Man la ka sngi, ha baroh ki bynta da ka jingkyrkhu u Blei nga la kham bit kham biang." Kane ka mut u dei ban pynroi hapoh lade İa ka mynsiem kaba jop bad kaba teİ. Da kumta u İoh İa ka jingkoit jingkhiah met bad mynsiem bad ka jingim kaba İlan.

Hapoh aspatal, u doktor un ong: "Ym i don jingkyrmen shuh," pynban uba ha İing kum u kpa, ka kmie ne ka lok, kİn ong: "Em, un im." Ka la jia İa İwei i khunlung ba dang kha dang ar sngi. U doktor u la ong: "Ym i don jingkyrmen." U kpa jong i pat u ong: "Em, kan ym long kumta." U la ngeit İa ka bor jingduwai. U la duwai. U la ngeit ba kan treikam. U la aiti İa i khunlung ha kti u doktor khunlung. Ita i khunlung i la im.

Uwei u samla ba dang 20 snem ka rta u la shah puid ha aspatal ha San Juan, Puerto Rico da ki 6 ngut ki doktor bad uwei uba dang shah training. Pynban u la İlot haduh katta katta bad ki doktor kim shym la kyrmen shuh. Uba pang pat uba la İoh jinghikai kumno ban don ka mynsiem jingjop, jingkyrmen bad uba la mlien ban pyndonkam İa ki jinghikai ba ai mynsiem um shym la duh jingkyrmen. Namar ka don ka jingthoh: "Ngim dei ban duh jingkyrmen...namar ngim peit İa kiei kiei ba ngi İohi hynrei İa kiei kiei kİba ngim İohi. Kiei kiei ba ngi İohi ki jah noh, katba kiei kiei ba ngim lah ban İohi ki neh junom."

Une uba pang uba kyrteŋg u Rafael Correa u don ka jabieng bad ka met. Watla um shym la pynkhih ia ka met hynrei ka jabieng jong u ka treikam. U la iakren bad u Blei la kum ia u paralok: "Phi tip ia nga-Phi don hapoh jong nga. Phi dei ka snam jong nga. Phi dei ka jingim jong nga. Phi dei nadong shadong ia nga. Don tang kawei ka bor pyrkhat - kawei ka tynrai kawei ka jinglong ha ka pyrthei bad nga long shitylli bad kata baroh. Lada nga iap, ngam duh eiei. Nga shu kylla. Pynban nga dang 20 snem ka rta. Ah Blei ngam tieng ban iap. Nga kloï ban iap. Lada Me jied ia nga ba ngan im ha kawei ka sngi ha kano kano ka rukom lyngba ka jingisynei jong Me kaba ialam ia nga sha ka jingim bakham bha ngan sa kloï ban iarap ia kiwei."

U doktor hapoh training uba don ryngkat u la iohi ba dang don jingim. Na kawei ka sngi sha kawei pat uba pang u la nang khelaiñ. U la ioh mynsiem namar kawei ka kot ba thoh da ka Mary Baker Eddy, **Science and Health With Key to the Scriptures**. Ka dei ka kot Baibyl kaba ai jingkhelaiñ kham palat ban ia kiwei pat ki kot ban ai jingpynshlur.

Ki kot babha ba ai jingpynshlur ki iarap ia u briew ban koit ban khelaiñ. U Martin J. Kohe, **Your Greatest Power**, u pynpaw ba uwei u nongialam shipai u la pyndonkam ia ka Lynnong 91 jong ka Salm ban duwai. Ka kynhun jong u ka la ialeh thma khlem da don ba iap iwei ruh. Ia kane ka lynnong la ju tip kum ka jingduwai ban ioh jingiada ia la ka jingim bad kumjuh ia ka jingkoit jingkhiah.

Kham kordor ka jingkoit jingkhiah ban ia ka spah ka hajar. Ka pisa kam lah ban ai ha ngi ia ka jingkoit met bad mynsiem ne ka jingim bajlan ryngkat ka burom ba ki briew kin ai iaphi. U John D. Rockefeller u la jop. U la long uba riwspah. U don ka jingkoit jingkhiah. U la im slem bad u la leh bha ia kiwei. Kane harum ka long ka **Prokram** ne **Routine** treikam jong u.

Man ka taiew u leit iingmane bad u buh jingthoh na ki jinghikai kaei ba u dei ban leh man ka sngi. U la thiah tang 8 kynta. U shongthait mynsngi. U la sum man ka sngi. U lehkhuid ia lade bad ia ki jaiñ ba u phong. U

la leit sah ha jaka bakham pyngngad. U la iaid bam lyer bad ialeh kai golf. U la bam suki khlem kyrkieh kat ban biang. Ka jingbam khluit ne khriat u kiar. Ha por bamja nador ka jingduwai ainguh, u shahshkor ruh ia ka jingpule na ka Jingthoh Bd. U don u doktor ruh ban sumar ia u. Um kwah ba kiba ha iing jong u kin iohpateng ia ka jingshun ki briew ia u. Kumta u la iasam ia la ka jingdon bad kiba duk. Da kaba pyrshang ban leh sbun, u kylla sbun. Da kaba pynkmen bad ai jingkoit jingkhiah ia kiwei, u ioh ia ki ha lade. Ka jingim jong u bad ka pisa jong u ki long ban iarap ia kiwei pat kibym ioh ia ka lad.

Ka jingbiej ka long ka pop. Ka wanrah ia ki jingpang jingshitom bad ka jingiap. Ki jingpang ki dei jong ka shimet bad jong kaba iadei bad kiwei khamtam ha ka jingim shynrang kynthei. Kumta ka jingbymtip ia ka jinglekhkuid ia la ka met, ia la ka bor pyrkhath kaba iadei bad kiwei ka ialam sha ka pop, ka jingpang bad ka jingiap. Donkam kumta ban ioh jinghikai. Ki seng bhalang, ka Sorkar, ki nongpyniaid niam kin ai jingshemphang halor kaba ngin tip kumno ban sumar ia la ka jingkoit jingkhiah la jong bad jong kiwei.

Ka kiad ka ialam ia bun bah sha ka jingiap. Kam biang tang ban hikai shaphang ki jingma jong ka. Ka jingdih buaid ka mih na ka jingpang borpyrkhat bad na ka jingim kaba lyngkar. Nador kata ka wanlam ruh ia ka jinglut ksan ne jingduh shibun bah ia la ki longiing bad ia ka ri hi.

Uba dih kiad u don ka jingpang ha ki bor pyrkhath kiba rieh shapoh ka jabieng jong u kaba paw tad ynda u la mad. Lada um pynmlen, ka kiad kan ym jop ia u. Kan ym lah ban khring ia u. Wei u la sdang dih, ka jingpang borpyrkhat ka pynlong ia u ban dih palat. Bad haba u la dih palat, ka jingkhiring ka khlain bor haduh ba un ym lah kyntait shuh ia ka. Shisien ba u la pyrshang ban ialeh bad um shym la lah, u lah ban tharai ba um lah koit shuh.

Ha uba dih, ka jingtreikam jong ka bor pyrkhath ka la thut. Ka bor pyrkhath ba lah ban tip bad ba ym lah ban tip (conscious and sub-conscious mind) kam don

shuh ka jingmarbiang. Ha bym shym buaid, ka bor pyrkhath ba lah ban tip (conscious mind) ka synshar ia ka bor pyrkhath bym lah ban tip (subconscious mind). Lada kaba nyingkong ka thut, ka met kam treikam bha shuh. U brieve u leh bieji bad u lah ban poi sha u pud ba u kylla bieji. Kumta ki jingthrang bapher bapher ki mih ia kiba u brieve u leh bad u sngewlehraiñ haba u la thanda. Ka jingdih buaid tanglang ka long ka jingpang kaba shyrkhei, kaba lah ban ktah ia ka jingkoit jingkhiah jong u brieve (ka met, borpyrkhat, jingim babha) bad ka ialam ia u sha ka dujok ba-im. Shisien ba ka kiad ka la synshar ia u brieve, kam ju ieh koit ia u. Ka bat skhem trianji ia u.

Ka don ka lad ban koit. Kata ka long tang lada u nongdih hi u raikut da kaba un iai pyrshang watla un shahrem bunsien. I khunlung ba sdang ban iaid i pyrshang watla i kyllon bunsien. Im ju duh jingkyrmen. Kumjuh ruh u nongdih un don ia kane ka jingialeh. Un ioh bynta ha ki jinglehniam ne jingduwai. Un iashimbynta ha ka kynhun Alcoholics Anonymous. Ki dawai, ka jingsumar psychiatry bad hypnosis ne ka kot **I Dare You** ki long ruh kiba iarap.

Man la u nongdih u dei ban jop ia la ka jong ka thma. U donkam ruh ia u nongiarap ban iai kyntu ia u ba u lah ban jop ne u la don ia ka mynsiem jingjop kaba kyntu ia u ba u lah ban jop haba u kloj ban ialeh. Kaba artatien ne duh jingkyrmen ka pyntlot swai ia u brieve. U brieve u khuslai ia man la ki jingpang jingshitom. Ym dei ban artatien. Dei ban lehshlur, ban kyrmen, ban ngeit ba un koit da ka jingiarap lem u Blei. Kaba phikir ha ka bam ka dih, ha ka trei ka ktah terter ka iarap shibun. Kaba mutdur ruh ka lah ban pynpang pynshitom. Haba jia jingjia basngewsih, shaniah bad aiti lut ha u Kynrad bad phin ioh jingshngaiñ. Kiba im ki dei ban im kham bha bad ban iarap ia kiwei pat. Kane kan pynklet ia baroh ki jingkhuslai.

Don kiba iohpang ha ki por thoh eksamin. Namar ka don ka jingfajan ka met bad ka bor pyrkhath, ka bor pyrkhath bym lah ban tip (subconscious mind) ka lah ban pynmih jingpang lyngba ka bor jingsngew kum ka

jingkhanglad ban thoh eksamin. Ka daw ka long ba ym sngewtynn timer ia ka subjek ne ym shym la pynkhereh bha. Kumta ka nongthoh eksamin ka ioh ktha khlieh kaba jur. Ym dei ba ka shu lehmyntleh. Ia kum kane ka jingjia lah ban iarap da ka jingngeit bad ka jingsumar (psychiatry).

Don ka mynsiem ba jop, long bakmen, don ka thong, iarap ia kiwei pat, im bha im donburom, kine baroh kin iarap ia ngi ban ioh ia ka jingkoit met bad mynsiem bad ka jingim kaba jlan. Kine ki jinglong babha kim shu wan hi. Ngim hap pynmlen bad trei shitom ban pynurlong ia ki ban ioh kheit ia u soh bakmen jong ka jingkoit jingkhiah, jingkmen bad jingim bajlan, ba dap da ka mynsiem iarap lem ia kiwei pat kiba donkam ia ka jingiarap lem jong ngi.

20   Ki   Kam   Basniew,   ki Jingpyniapbriew, ka Thok Shukor, ka Tuh Lute, ka Bamsap terter ki Pynpaw ba ki Briew Kim Sngew Kitkhia Shuh bad ba ka Jingsngewpop ne Jingtipler ka la tlot ne la duh ha ki

Man ka sngi ki kot khubor ki iathuh ia bun bah ki jingjia basngewsih, hajan bad hajngai, shaphang ka jingtuh jinglute, jingpyniapbriew, jingbamsap, bad jingleh beijot ia ki kynthei.

Shisynong la kumba ki reporter ki sngewtynnat ban ai tang kum kine ki jingtip bad mangi ki nongpule ngi kwah ban ioh tang ia kum kita ki khubor. Lehse ka lah ban don ruh kum kata ka jingkwah tip khnang ba ngin dup ioh iathuh khana lorni hangne hangtai.

Da kaba iaimlien ha kum kine ki khubor bakynsha, ym tang ki nongleh, ngin iohi ba ki la byrngia ha ki kam ba bakla jong ki, hynrei pynban ba ngi ruh ngi la ailad ban shah ialam bakla. Ka jingtipler jong ngi ka pynrem haba sdang, nangta suki pa suki ka la myllen noh. Ki nongleh bad ngi kiba pule ngi kylla iatyllun lang ha kajuh ka jylli. Ngil la eh ka dohnud bad ngim sngeweiei shuh.

Ne hato ka la wan hapoh ka jingpyrkhat jong ngi kumno ngin leh haba mih katne ki kynrum kynram ? Ka biang ba ngin shu ong: "Kane kam dei ka kam jong nga. Nga iaid la ka lynti. Nga trei la ka kam". Ne ngi sngewkitkhia. Ngil raikut ban leh eiei kat kaba ngil lah. Ngil sdang shuwa na kiei kiei kiba rit bad kibym imyntoi eiei. Ngil ai khublei iwei ia iwei pat haba ngi iakynduh ia ki paramarjan ha lynti syngkien. Ngil iarah ia kito kiba leh bha. Ngil kiar na kaba krenbein ne lorni ia kiwei pat.

Ngi phuh samrkhie. Ngi iarap ia kiba shem lanot. Ngi pyntngen ia kiba sngewsih. Ngi kren don akor iano iano bad ngi kiar kaba kren ki ktien sih ktien thala. Ngi kloi ban map bad ban pan map. Ngi kiar na kaba leh thok ne kren thok. Ngi trei hok ia la ki kam ba la pynkhamti ha ngi da ka jingkmien, jingieid, jingtbit shuh shuh. Ngi trei kum ka lad ban shakri ban iarap ia kiwei pat. Ngi leh shitom ban ai jingshlur ia kiwei da ki ktien bad ki kam jong ngi ne da ka jingim jong ngi.

Kaei kaei kaba bha ka iabit lang. Kumjuh ruh kaei kaei kaba sniew ka iasnoh lang. Badno ngin iasylok haba kumta ? Kaei kaban tei ia lade bad ia kiwei ? Ka jingleh hok ka dei ka rukom leh kaba bha tam (Honesty is the best policy) bad ka iarap shibun ia u briew ka briew ban kiew shaphrang. Ka jingsniew ka kha-roi ia ka jingsniew bad ka jingbha ka pynphriang ia la ka jingbha. Ka jingsniew ka pynduhnong ia ngi. Ka jingbha ka pyniohnong.

Kumba la kdew haneng, balei ki mih kita ki jingsniew? Ka kyrteng jong ka lynnong hi ka la ai ia ka jubab. Don ruh kiba jubab namar ka jingbym banse ka pynlong ia ki kumta, ban thok, ban lute, ban bamklop, bad wat ban pyniaphriew. Kane ka long ka rukom pyrkhat kaba bakla. Ka pynduhnong ia ngi. Ngi donkam ban don ia ka rukom pyrkhat kaba tei bad kaba pynroi ia ngi shaphrang. Kane ka jait ka ai mynsiem ia ngi ban kamai beit ia ka hok. Ngin long kiba shlur. Ngin tur shaphrang. Ngin ym duh jingkyrmen bad ngin iai ialeh. Ngin ngeit ba u Blei u don ryngkat bad ngi bad ba da ka jingkyrkhu jong u ngin kham bit kham biang na kawei ka sngi sha kawei pat ha baroh ki liang.

Haba trei ne leh kano kano, ka jingim jong ngi ka long katkum ki hok longbriew, ka jingburom bad ka jinglehbha ia lade bad kumjuh ia kiwei ruh.

Ka mynsiem kaba shahrem ka kwah ban shu ioh noh, ka pynjaituh bad pynsah-biej ia ngi. Ka pynsngew ha ngi ba ngim dei ban leh shitom bad ban iaid ha ka lynti ka jingbha. Ka pynlong ia ngi ba ngin ngiah bad ngin sngewkut lad bad ba ngin jubab: "Ngam lah", "Ym lah long." "ka jingduk ka wan beit bad ngim lah kiar ia

ka." "Ngam sngew lah koit shuh," "ym don dawai shuh,"
"la phah sumar kylleng, ym myntoi shuh."

Ki briew kiba tlot bad tieng pud ki shah ia ki jingsniew kin long kynrad ha ki, hana namar ka jingbym banse, ka jingkyrduh ne ki paralok basniew, ne ba la shah lehbein, ne shah leh thok, ne shah bishar bym hok. Ka don ka lynti ia kiba don ka mon babha. Donkam ba yn ailad ia ka mynsiem tur shaphrang ba kan treikam ha ki jingmut jingpyrkhat jong ngi. Kane kan rung ha ka **subconscious mind** jong ngi. Ha kano kano ka por ba hiran, kan sa leh ia kaba donkam bad kan sa ai ia ngi ia ka jingjop.

Ki longiing (u kpa ka kmie) ki lah ban pynbha ne pynsniew ia la ki khun. Haba ngi nnewbein bad ngim hikai ia ki ia ka lynti ne nuksa babha ki khun kim lah ban kylla bha. Haba ngin pynshlur ia kaba bha ngi kheinkor ia ki bad ngi ai ha ki ia ka thong ban jop, kin sa lah ban tur shaduh ki kliar duh jong ka jingjop.

Haba man la iwei pa iwei na ngi ngi iapyrshang ban kein noh ia ki jinglong batlot, ngi iai ialeh ban ailad ia ka jingbha ba kan rung ha ka jingim jong ngi, ngin ym iohsngew shuh ia kito ki khubor basniew jong ka jingpyniap, ka jingthok, jingtuh, ne jingleh-klop bam klop. Baroh baroh ngin ia sngewtynnat tang kumno ban leh bha bad ban iarap iwei ia iwei pat. Hangta ngin ioh jingsuk, jinghun jingsngewtynnat, bun bah ki paralok, ka burom, ka jingiaroh, ka jingkoit bad ka jingim slem. Ka ri bad ka jaitbynriew kan kiew shaphrang. Kan ym don shuh ka jingtieng jingma. Ngin ia shaniah iwei ia iwei pat.

Ngin don ia ka raikut ban sdang noh shisyndon. Mynta khlem ap ia ka lashai. Ba ngin ong ha lade ne ia kiwei: "Ngin sa leh la shai", ka "ngin sa" ka dei kawei ka daw bah ka jingkhangelad ban kiew shaphrang ha ki kam ki jam jong ngi, ne ha kaban iarap ia kiwei pat. "Ngin sa" ka lah ban pynpoi ia ngi sha ka "la-dier", "la duh nong", "la duh noh", "la babe" tang namarba ngi buhteng palat. "A stich in time saves nine". Kumta kaba maramot kloi ka iarap shibun, Ka kam ka kloi bad ka jinglut ruh ka duna.

"Ia kaba ngam dei ban leh nga leh, ia kaba nga dei ban leh ngam leh" (Rom.7:15) Kumta ngi dei ban pyrshang ban mon ban leh ia kaba dei ban leh bad ban kiar na kaei kabym dei ban leh.

Ka don ka jingong ba lada u briew u bha ne sniew u don hi ka jingtiplem. Ba u briew um sngeweiei halor ka jingleh bakla ka pyni ba um lah shuh ban pyniapher kaei kaba bha na kaba sniew ne um shym la ioh jinghikai ban leh kumta lane u long uba lamwir.

Don ki jinghikai babha basniew ba iapher na kawei ka kynhun bynriew sha kawei pat. Uba pynkheĩn ia ki u sngewpop bad u ioh ka jingpynrem. Pynban lada kata ka rukom-im kam long kaba bha la dei ban pynkheĩn ia ka.

"Ban don ka jingpynrem ba la leh bakla" ka long kaba bha bad ka kyntu ia u briew ban wad ia ka rukom-im kaba bha kaban iarap ia ki jingmut jingpyrkhat bad ha ki kam jong u. U Paulus jong ka Tarsus u la iehnoh ia ka rukom-im barim ban bud ia ka rukom-im bathymmai bad ba kham bha ha u Trai (ia kaba mynshuwa u la beh-thong bad pynsaja haban da biang ia ki nongbud ia u Trai).

U John Bunyan u la sngewrem ia la ka jingleh bakla. U la kylla kaba mut bad u la thoh ia ka kot kaba iarap ia ki millian ngut ki briew ban im bha. U Dr. Albert Schweitzer u la sngewrem namarba um shym la leh bha la biang ia la ki para-briew haba u la don ka lad ban leh kham bha.

Kitei haneng ki la sngewrem ia la ki jingleh bakla bad ki la don ka mon babha ban kylla sha ka jingim bathymmai. Pynban don ruh kiba sngewrem bad ki sngewym myntoi shuh ne ym lah leh ciei. Kumta ki pynjot ia la ka jingim, ki pynmong pynmysaw ia la ka met kum ka dak ban pynshitom ia lade. Ym ju bit ban leh kumta ha ka pyrthei shai bamynta.

Ngı ioh ia ki khynnah ba dakaid namarba ki mih na ki longiing ha kaba u kpa ka kmie kim don jingkit khlieh ban pyndep ia la ki kamram jong ki. Ka jingleh ba bakla jong ki ka hiarpateng sha la ki khun. U J. Edgar Hoover

u ong: "Phi lah ban pule shibun shaphang ki daw ka jingroi ka jingsniew. Pynban ia ka jingsniew la pynurlong namarba ki brieve kim sngewdonkam ne mon ban kitkhlieh ia la ki kamram." Balei kim don ka jingkitkhlieh ? Ka Daw ka long namarba kim sngewpop eiei shuh. Kumta kumba kim hikai ia lade ban im bha, ka jingtiplem jong ki ka tlör noh bad kam ialam lynti shuh ia ki. Na kum kita ki longkpa longkmie ki khun ruh kim ioh jinghikai eiei.

Ban weng ia ka jingsngew ba la leh bakla, kawei ka lad ka long ban pynbiang ia ka da ka jingim babha ne ba kham bha palat ban ia kaba ngi la pyndulnoh ha kiwei.

Ban weng ia ka jingsngew ba la leh bakla, ngi sdang noh shisyndon ban im bha. Don kiba shahriam sah ha ki jingleh ba bakla. Imat kim lah lait shuh na ki. Ki ngiah noh ban pyrshang. Kumta ki la nang shah khum shah teh shuh shuh haduh ba la donkam tang kaei kaei kaban pynher syrngiew ia ki ba ki lah ban keiñ noh.

U John Vaus u long ka nuksa ha kum kane ka jingjia. Haba u dang pule kolej, u la tuh \$ 92.74. U la leit sha jaka hiar eropen. U la thied tiket bad u la her sha Florida. Hadien kata u la sdang tuh biang da kaba lute. U la shah kem bad shah set phatok. La pyllait ia u khnang ba un lah ban leit rung kam shipai. Hangta ruh u la leh bakla. U la **transfer** ia ka khyndew Sorkar sha ka khyndew shimet. Kumta u la shahkem bad la **court martial** ia u ha ka rukom shipai.

Kaei kaba jia ha u Jim ka long ba um sngewpop eiei shuh. Pynban ka bor pyrkhät bym lah tip (subconscious mind) ka la pynrem ia u. Hadien bun snem la pyllait ia u. U la shongkha bad u la leit sah sha California. Hangta u buh ka ophis **electronics consultant business**. Ha kawei ka sngi uwei u brieve uba kyrteng u Andy u la ai jingmut ia u ban shna ka "electronic device" ban pyniäpbrieve. U la leh. U la kylla kaikhlaw bad u la thied ka kali kaba rem dor bha. U la ioh ka iing kaba itynnat bad u la bun ruh ki jingtrei jingktah.

Ha kawei ka sngi u la ïania bad la ka tnga. Ka la kwah ban tip nangno u la ïoh pisa katne katne. Namarba um iathuh, ka la ïam. Um lah peit ïa la ka tnga. Ka jingtipler ka la pynwit ïa u. Ban pynklet ïa ka u la khroh ïa ka ban leit shong kali kai sha rud-duriaw. Ha lynti, ka surok ka la dap da ki kali suda bad ym long ñiah shuh. Balei ? Ka tnga ka la phai-ktien "U Billy Graham u dang ai jingkren. ïa ngin ïa leit sngap kai." Ban danda kai ïa ka u la mynjur. Shen hadien ba u la shah shkor ka jingtipler ka la ktah jur ïa u. U sngew la kumba u Billy Graham u kren ïa u hi. Ki dei ki kyntien: "Kan myntoi ai u ïa u briew lada u ïoh ïa ka pyrthei baroh hynrei u duhei ïa la ka mynsiem." Nangta u Graham u bteng biang. "Don hangne u briew uba la ïohsngew ïa kine kiei kiei baroh mynshuwa, pynban u pyneh dohnud. Da ka jingsarong u la pyneh. Pynban mynta u la raikut ba un ym mih noh nangne khlem da raikut. Kane ka long ka lad ba khatduh ïa u."

"Ani wow ! ka lad bakhatduh ïa nga !" U Jim u la kyndit thret. Lehse ka dei ka jingmaham ïa u. Lehse u la pynkhreh. Ka mut aïu ba u nongkren u kren kumto ?

Ha ka jingshisha u Graham u la shu kren kyllum ïa baroh khlem da thew ïano ïano ruh. Hooïd u la shu kyntu ïa ki nongsngap ba ki dei ban leh eiei kum ka dak bapaw jong ka jingkylla kaba mut jong ki.

U Jim u la sngewdung ha la ka mynsiem. U la ong kyndit ïa la ka tnga. "ïa ngin ïa leit shakhmat." Ka nang mut ba u mut mih noh. Pynban u la kdew ban leit phla shakhmat. Kumta u la kylla kaba mut bad u la im ïa ka jingim kaba bha sa shisien pat. La ong ba u la lait na kaban shakhem namar ki pulit ki la ap pahara bha ha lynti ban ïoh ïa u.

Don kawei ka lad kumno ban jop ïa ka jingim basniew ha lade. Nyngkong shahshkor ïa ka jingkyntu, jingiathuh-khana, ban kylla bha. Nangta khmihïit katno shuh u Blei u la kyrkhu ïa phi bad pynpaw ïa la ka jingsngewnguh ïa u. Khuslai da shisha ïa la ki jingleh bakla bad pan map. Haba phi ïohi ïa ki jingkyrkhu u Kynrad, phi ïoh ïa ka jingshlur jingshngaiñ ban sngewsih

da shisha ia la ki jingleh ba bakla bad ban shlur ban pan map na u Blei. Leh kaei kaei kaba bha kum ka dak bapaw jong kata ka jingkylla bad jingraikut kumba leh u Jim ban tur shakhmat. Nangta, ban don ka mynsiem maramot pynbha noh ia kino kino ki jingleh bakla baroh. Haba wan jingtynjih, sngap ia ka sur jingtiplem. Niew ia ki jingkyrkhu u Kynrad. Mutdur ia lade kumno phin leh lade phi don ha ka jaka kiwei pat.

Ne shah ba ka mynsiem kaba tei kan iarap ia ki borpyrkhat ba lah ban tip bad bym lah ban tip (conscious and subconscious mind) ban wad ia ka jingshisha, ban leh ia kaei kaei kaba tei, ban shim ia ka thong ba shakhmat kaba phi lah ban pyndep, ban im kham myntoi ia ki para-briew ha ka imlang sahlang, ban kiar na ka bam ne jingdih kaba pynsniew ia la ka jingkoit jingkhiah, bad ban sdang da kaba iehnoh na kaba phi long mynta sha kata ka thong baphyrnai khlem artatien watla ki jingeh kin khanglad ha lynti.

21 Ki Jingkhanglad Ban Kiew Shaphrang

Katkum ka jingthoh jong u Napoleon Hill, **Think And Grow Rich**, sla 100-105, terter kine harum ki long ki daw bah kiba khanglad ia u bried ban kiew ne ban jop ia kano kano kaba u thmu.

1. **Kiba kha anna ne duna ka bor pyrkhath:** Ia kane lah ban jop tang da kaba ioh ia kiwei ban iatreilang bad ban ai jingmut lem ia u bried.

2. **Ka jingbymdon ka jingthmu kaba shai ha la ka jingim:** 98% kim don ka thong bashai bad kumta kim jop shaphrang.

3. **Ka jingbymdon ka jingthrang ban kham tam:** U bried u la shu hun beit tang kumba ju long. Um kwah eiei shuh khnang ban nang kham bit ne kham kiew shaphrang.

4. **Ka jingpule ba dang duna:** Ia kane lah ban jop da kaba wad lad hi ban long kita ki **self-made**. Uba stad dei uta uba nang ban pyndonkam bad ban ioh ia kaba u thmu khlem da pynwit ne pynthut ia kiwei pat.

5. **Ka jingbym synshar ia lade:** Watla ka long kaba shitom, pynban hap ban synshar ia lade shuwa ban jop ha ka thong babha bad ban weng ia kino kino ki jingmut bym tei.

6. **Ka jingpang:** Kane ka khanglad ia u bried ban pyndep ia kaba u thmu. Kumta u donkam ban don ia ka met kaba koit bakhlañ da kaba kiar na ki jait jingbam bym tei; kaba kiar na ki jingmut jingpyrkhat ba pynjem daw; kaba adkar ha ka jingiadei shynrang kynthei; kaba leh **exercise** ia la ka met bad kaba ring mynsiem bha.

7. **Kaba im ha ka imlang sahleng kabym bha:** Don ki bried kiba kylla sniew namarba ki im ha ka jaka bym hikai ia ka akor im babha (bad surrounding).

8. **Ka jingbuh-teng:** Kane ka khanglad ia u bried ban kiew. U lah ban duh ia ki lad kiba wan sha u. Kumta

donkam ban sdang shisyndon. Ym dei ban ap haduh ban da ioh ia kata ka por kaba biang (to wait for the right time).

9. **Ka jingbym iaineh:** Tengteng la sdang bha hynrei ym iaineh ha ka jingialeh. Tang shu iakynduh ia kano kano ka jingeh la iehnoh ia kaba la thmu.

10. **Kaba long niangkuhiw:** Kata ka mut, ba u brieve u im marwei, um iasyllok bad kiwei, bad um ju iadei badno badno. Pynban kaba iatreilang ha kawei ka thong babha ka iarap ia ngi.

11. **Ka jingim lyngkar:** Kaba im lyngkar ha ka jingiadei shynrang kynthai ka pynsniew. Ai ba kane ka bor kan iarap ia u brieve ban leh ia kiei kiei kiba bha (by transmutation ne sublimation).

12. **Kaba shu kwah ioh ei khlem da leh shitom:** Kum kaba mlien ha ki jingiakhilai, thoh-tim terter ka ialam ia u brieve sha ka jingduhnong bakhraw.

13. **Ka jingbymdon ka raikut baskhem:** Ki brieve kiba jop ki don ka raikut kaba skhem. Kim buh teng bad kim ju kylla stet ia ki. Kaba kylla rai shiphang shiphang ka pynwanrah ia ka jingbuhteng bad ka jingbym lah rai.

14. **Kaba don jingtieng:** Halor ka jingduk, ba ioh shahkren, ba ioh kem pang, ba ioh duh noh ia la ka baieid, ban poi sha ka jinglong tymmen bad ia ka jingiap. Kine ki long ki jingkhlanglad ia u brieve ban kiew.

Kaba tieng halor ka jingduk ka long kaba pynkutlad ia u brieve. Ka pyntlot ia ka bor pyrkhut jong u. Um lah ban mutdur ne shaniah ha lade. Um kwah leh eiei. U artatien ia kaba u thmu. U buhteng. Um lah synshar ia lade. Um lah ban iaipynneh ha la ki jingmut jingpyrkhat. Um don ka mon ba-skhem. Ka jingim shitnga ka thut. Kumjuh ruh u kiar na ki paralok. U duh thiah. U ngeusih bad u im shitom.

Namarkane ka jingtieng ia ka jingduk la pynlong ia u brieve ban khwan lalot, ban knieh ia ka hok kiwei pat bad ban leh da kano kano ka rukom ruh tang ban ioh.

Donkam ban rat dyngkhong ia kane ka jait-jingtieng.

Kine ki long ki dak jong ka jingtieng ia ka jingduk. Ka jingbym kwah eiei. Kaba shu hun kumba ju long. Ka jingbym kwah leh ia kano kano. Ka jingbym lah rai lano lano ruh. Ka jingartatien. Kaba khuslai. Kaba nang tang ban wad daw pyrshah kiwei. Kaba shu pynlut palat ia ka bor jingdon la jong. Kaba riam tyrphut. Kaba bam dih palat. Kaba shu syier 'oh kan jia aïu?' Kaba buhteng: 'yn da ap ia ka por babiang' ban rai. Kaba kynmaw ia ki brierw kiba shahrem ban ia kito kiba jop ban ioh jingpynshlur na ki.

Kaba tieng ha ki jingshahkren ka paw haba ngi kyïuh ngi lehraiñ, ngi pawang kti kumno-re hakhmat kiwei pat. Ka sur kam mih. Ngim ieng beit. Ngì klet noh ia kaba ngi mut ban kren. Ngim i-shngaiñ ha ka dur ka dar ne ha kaba ai kano kano ka rai. Ngì kiar na kaba ngi dei ban ong 'hooid' ne 'em'. Ngì pynrit ia lade ne ngi shu tap-eitmiaw da kaba leh mynleh banang batip. Ngì pynlut phut. Ngim ju lah sdang bad ngim don jingthrang ban kiew.

Kumjuh ruh donkam ban weng ia ka jingtieng ia ka jingpang, jingduh ia ka jingieid, jinglong tymmen bad ia ka jingiap.

15. Kaba bakla ban jied ia ki para-nongtreilang: Kaba ioh ia ki nongpyniaid kiba ai mynsiem ka iarap ia u brierw ban kiew shaphrang.

16. Kaba bakla ban jied ia ka samla ne u samla ha ka shongkha shongman: namarba haba ym don jingsuk, ka jingshahrem ka wan beit ryngkat ka jinglynjar, jingsngewsih bad ka jingbym thrang ban leh eiei shuh.

17. Kaba shu phikir palat: Kumta haduh ba ym nang ai shuh la ka rai. Hap rai lem kiwei ia u. Kaei keiñ kaba thikna pura ha ka jingim? Kumta rai beit haba la sngewthuh ba ka biang watla ki jingma ki don ne ki ap ha lynti.

18. Ka jingngeit bie: Ka pynkutlad. Kane ka mih na ka jingbiej. Donkam kumta ban long uba iar jingmut jingpyrkhat.

19. Kaba bakla ban jied ia ka jait jingtrei kaba iahap bad ki sap ki phong jong ngi ia kaba ngim sngewtynnat bad kumta ngim lah aiti met mynsiem.

20. **Ka jingbym bat tang kawei ka jingtrei:** Kaba shu tuk-tak shane shatai khlem iaineh ha kawei ka kam ka pynthut ia kaban kiew shaphrang.

21. **Kaba shu pynlut phut khlem jingkunai:** Ka pynlongsyier ia ka lawei u briew.

22. **Ka jingbym don ka mynsiem shongshit ha kaei** ba u briew u leh. Kaba shongshit ka pynshongshit ruh ia kiwei bad ki briew ki kloi ban pdiang.

23. **Ka jingbym iaishah:** Ban iai pyniar ia la ka jingmut jingpyrkhat ban iai hikai ia lade.

24. **Ka jingbym tyngkan ha ka bam ka** dih ne ha ka jingim ba iadei shynrang kynthei.

25. Ka jingbym lah ban iatrei lang bad kiwei ka pynduhlad ia u briew ban kiew shaphrang.

26. Ka jingiohbor ba shu hiar pateng khlem jingtrei shitom hi kum ki khun jong kiba don ba-em. Ka spah ba shu kiew kynsan ka kham ma ban ia ka jingduk.

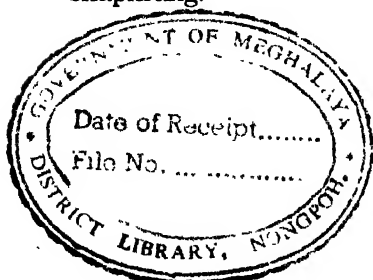
27. Ka jingleh bym hok khnang. Kane kam lah ban mih-bujli ia ka jinglehhok. Ia ka jingleh thok yn sa lap hadien. U briew u lah ban duh la ka burom bad ban shah set phatok.

28. Kaba sngew 'Ma-nga' bad kaba leh khyllew ka pynjngai ia ki para-briew.

29. Kaba shu tharai ne mutdur ha ka jaka ban wad bniah ia ka jingshisha ka long kaba ma. Kane ka pynthut bad pynmong ia lade bad ia kiwei pat.

30. Ka jingbym don baiseng: Ka khanglad ban sdang ia kano kano kaba ngi thmu.

31. Nalor kaba la kdew haneng, ngi lah ban lap hi ia kiwei pat ki daw kiba khanglad ia u briew ban kiew shaphrang.

Dear Dr. Joseph Syiemlieh,

- Ka jingthoh jongphi, ka ai jinghikai ia baroh ki brieve ha baroh ki kyrdan ba pher ba pher.
- Ka pynshlur ia kiba la mad ia ki jingeh, jingduk, jingjynjar, jingkyrduh, jingduhlad.
- Ka pynkhlañ ban shaniah ha u Blei.
- Ka pynrem ia ki jingsniew bad ka iaroh ia ka jingbha baroh.
- Ka ai jingkyrmen ha ki samla, ia ki longkpa longkmie, nongtrei sorkar ne nongtrei kam lajong.
- Ka wanrah ka mynsiem ieid ia U Blei bad iala u parabrieve.

Fr. V. LINGDOH
(Archbishop's House, Shillong)

Dear Dr. Joseph Syiemlieh

*Ka Kot ka ba phi la thoh ka long kawei pat
ka Kot ka ba phylla da shisha. Phi ktik ia ka
mysiem jong ki Nongpule ba kin shaniah ha u
Blei, kin ioh jingshlur, bad ban pyndonkam ia ki
sap ki phong ki ba u Blei u la ai ha ki, la ki don
ha kano kano ka kyrdan ne kano kano ka Kam.*

Fr. LEOMARY LYNDEM
Upper Shillong